

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

ЧАСОПИС
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

СЕРІЯ «ПРАВО»

№ 2(26) 2024

Видавничий дім
“Гельветика”
2024

Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право» – електронне наукове видання.

Засновник – Національний університет «Острозька академія».

Періодичність: два рази на рік.

Сайт видання: journals.ostruh-academy.rv.ua/index.php/law

У Часописі Національного університету «Острозька академія». Серія «Право» публікуються наукові статті з актуальних питань держави і права, що можуть бути корисними для науковців, практиків, викладачів та студентів юридичних факультетів ЗВО.

Рекомендовано до поширення через мережу Інтернет
вченою радою Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 4 від 28 листопада 2024 р.)

Редакційна колегія:

Головний редактор: Блашук Тетяна Володимирівна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін, Навчально-науковий інститут права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», Україна.

Заступник головного редактора: Балацька Ольга Романівна, кандидат юридичних наук, доцент, суддя Рівненського міського суду Рівненської області, Україна.

Члени редакційної колегії:

Дробуш Ірина Вікторівна, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, Навчально-науковий інститут права імені І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», Україна.

Джулія Капеланська-Пренговська, кандидат наук, доцент, Факультет права та адміністрації, Університет Миколая Коперника в Торуні, Польща.

Матвійчук Марія Анатоліївна, доктор філософії у галузі права, доцент, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін імені Василя Попелюшка, Навчально-науковий інститут права імені І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», Україна.

Миронова Галина Анатоліївна, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувачка лабораторії медичного права України та ЄС, Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, Україна.

Шминдрук Ольга Федорівна, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, Навчально-науковий інститут права імені І. Малиновського Національного університету «Острозька академія», Україна.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

ЗМІСТ

Бордюк А. І. МЕТОДИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ПРИ ВИЯВЛЕННІ СЛІДІВ РУК ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ КОМПЛЕКСНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ (ДАКТИЛОСКОПІЧНОЇ, МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ), АСПЕКТИ ВИЛУЧЕННЯ І ПАКУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ БІОЛОГІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ.....	5
Герасимчук О. П. ФОРМУВАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ У СУДДІ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ.....	9
Крालюк П. М. ЧОМУ ДАНИЛО РОМАНОВИЧ ПРИЙНЯВ КОРОЛІВСЬКУ КОРОНУ?.....	13
Матвійчук М. А., Герасимчук О. П. ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ РОСІЄЮ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗГЛЯДУ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДІ.....	18
Мельников О. О. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИСДИКЦІЇ СПОРІВ, СТОРОНОЮ В ЯКИХ Є ПЛАТНИК ПОДАТКІВ, СТОСОВНО ЯКОГО ПОРУШЕНО СПРАВУ ПРО БАНКРУТСТВО.....	22
Мусій О. І. ЦИФРОВІ ІННОВАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ.....	26
Скарбарчук О. Г. ПОНЯТТЯ «СКЛАД КВАЗІКРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ».....	30
Стрельбіцька Л. Я. ГЕНЕЗА СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНОГО ЧАСІВ АВСТРО-УГОРЩИНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.....	35
Шабаровський Б. В. ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД ЯК СУБ'ЄКТ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ.....	38
Шминдрук О. Ф., Балагур Ю. С. ЗАБЕПЕЗЧЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА.....	43

CONTENTS

Bordiuk A. I. METHODS OF DETECTING HANDPRINTS IN THE COURSE OF A COMPREHENSIVE EXAMINATION (FINGERPRINTING, MOLECULAR GENETIC), ASPECTS OF REMOVAL AND PACKAGING OF OBJECTS OF BIOLOGICAL ORIGIN.....	5
Herasymchuk O. P. BUILDING INTEGRITY IN JUDGES: UKRAINIAN EXPERIENCE AND INTERNATIONAL STANDARDS.....	9
Kraliuk P. M. WHY DID DANYLO ROMANOVYCH ACCEPT THE ROYAL CROWN?	13
Matviichuk M. A., Herasymchuk O. P. CRIMES AGAINST HUMANITY COMMITTED BY RUSSIA AGAINST UKRAINE: PROSPECTS FOR CONSIDERATION BY THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT.....	18
Melnykov O. O. CURRENT PROBLEMS OF DETERMINING JURISDICTION IN DISPUTES IN WHICH THE PARTY IS A TAX PAYER IN RESPECT OF WHICH A BANKRUPTCY CASE IS INITIATED.....	22
Musii O. I. DIGITAL INNOVATIONS IN THE JUSTICE SYSTEM.....	26
Skarbarchuk O. H. THE CONCEPT “QUASI-CRIMINAL OFFENCE”	30
Sterlbitska L. Ya. GENESIS OF THE STATUS OF A CONVICT IN THE TIMES OF THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE AND THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC.....	35
Shabarovskyi B. V. COMMERCIAL COURT AS A SUBJECT OF EVIDENCE COLLECTION.....	38
Shmyndruk O. F., Balahur Yu. S. ENSURING THE RIGHT TO ACCESS TO JUSTICE IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION OF CIVIL PROCEEDINGS.....	43

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.26.1>

Бордюк А. І.,

*заступник завідувача відділу криміналістичних видів досліджень
Рівненського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України*

МЕТОДИ, ЩО ЗАСТОСОВУЮТЬСЯ ПРИ ВИЯВЛЕННІ СЛІДІВ РУК ПРИ ПРИЗНАЧЕННІ КОМПЛЕКСНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ (ДАКТИЛОСКОПІЧНОЇ, МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧНОЇ), АСПЕКТИ ВИЛУЧЕННЯ І ПАКУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ БІОЛОГІЧНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Актуальність теми. Тема виявлення та збереження біологічних слідів у процесі кримінальних розслідувань є надзвичайно важливою, оскільки від точності зібраних доказів залежить встановлення справедливості в судовій системі. З розвитком технологій молекулярно-генетичного аналізу й удосконаленням дактилоскопії правоохоронні органи отримують нові інструменти для розкриття злочинів, що підвищує їхню ефективність. Однак застосування цих методів вимагає суворого дотримання правил роботи з біологічними матеріалами, що робить дане дослідження актуальним для всіх фахівців, залучених у процес розслідувань. Окрім того, удосконалення методик комплексної експертизи має значення не лише для криміналістики, але й для суміжних галузей науки, що стосуються судової експертизи.

Постановка проблеми. Головною проблемою, розглянутою у статті, є питання коректного виявлення, вилучення та зберігання біологічних доказів для проведення дактилоскопічних і молекулярно-генетичних досліджень. Незначна помилка під час збору чи пакування може призвести до знищення або пошкодження важливих доказів, що унеможливить їх використання в судовому процесі. Не досить дослідженою залишається проблема правильного застосування сучасних технологій у криміналістиці, особливо в умовах польових робіт під час огляду місць злочину.

Комплексна експертиза, яка поєднує дактилоскопічний і молекулярно-генетичний аналіз, є ключовою у криміналістиці для ідентифікації особи. Виявлення слідів рук, що містять як дактилоскопічні, так і генетичні дані, дозволяє точно ідентифікувати підозрюваних або жертв злочинів [1]. Ефективне виявлення, вилучення та пакування об'єктів біологічного походження є критично важливими для збереження доказів, які можуть бути використані у процесі розслідування та судового процесу.

Виклад основного матеріалу.

1. Методи виявлення слідів рук

Виявлення слідів рук є першочерговим завданням під час проведення дактилоскопічної та молекулярно-генетичної експертизи. Сліди рук можуть містити як дактилоскопічні узорі (лінії папілярних узорів), так і біологічний матеріал (клітини епідермісу, піт та інші речовини, що містять ДНК). Розглянемо основні методи, що використовуються для виявлення слідів рук:

1.1. Візуальний огляд

Перший етап виявлення слідів полягає у візуальному огляді місця події. Досвідчені криміналісти можуть виявити сліди рук на різних поверхнях без використання спеціальних засобів, якщо вони є досить помітними.

1.2. Використання порошків

Одним із найпоширеніших методів виявлення дактилоскопічних слідів є застосування дактилоскопічних порошків. Порошки наносяться на поверхню за допомогою пензлів, після чого вони осідають на жирові відкладення та піт на поверхні сліду. Це дозволяє зробити слід більш видимим і придатним для подальшого аналізу.

Застосування таких порошків, як окис цинку та форсункова сажа, не перешкоджає подальшому медико-біологічному дослідженню потожирової речовини.

1.3. Фізико-хімічний метод заснований на комплексній взаємодії реагентів з потожировою речовиною слідів на основі як фізичних властивостей, так і хімічних реакцій.

Чотириокис рутенію – метод для виявлення слідів папілярних узорів на поглинаючих і непоглинаючих поверхнях. Полягає у відновленні чотириокису рутенію RuO_4 до окису рутенію RuO , який під час контакту з органічними сполуками, зокрема жирами, набуває темного забарвлення. Осідаючи на потожировій субстанції слідів рук, він виявляє сліди у вигляді чорних або темно-зелених ліній, які видно при природному освітленні. Застосовується для виявлення свіжих слідів на термічному та звичайному папері, полімерах, шкірі, деревині, а також на предметах, що мають змішану поверхню.

За своєю дією цей метод схожий на ціаноакриловий, але має перевагу в тому, що за слідами, виявленими чотириокисом рутенію, можливе подальше проведення медико-біологічного та порождеоскопічного дослідження.

1.4. Лазерна люмінесценція

Цей метод використовує лазерні промені для освітлення слідів, які можуть бути невидимими при звичайному освітленні. Багато матеріалів, що виділяються зі шкіри, флуоресціюють під дією лазерного світла, що дозволяє легко виявити відбитки пальців.

1.5. Методи молекулярно-генетичної експертизи

Після виявлення слідів рук біологічний матеріал (шматочки шкіри, піт, кров) може бути використаний для молекулярно-генетичного аналізу. Методика полімеразної ланцюгової реакції (далі – ПЛР) дозволяє вилучати ДНК з найдрібніших частинок біологічного матеріалу й отримувати генетичний профіль, що дозволяє ідентифікувати особу [2].

2. Вилучення об'єктів біологічного походження

Правильне вилучення об'єктів біологічного походження є критичним для забезпечення збереження доказів. Навіть незначне пошкодження або контамінація можуть зруйнувати докази або ускладнити подальший аналіз.

Усі роботи під час слідчих дій (зокрема, виявлення, фіксація, вилучення слідів і предметів, їх попередні дослідження) варто проводити лише в гумових рукавичках, медичних масках, шапочках, бахілах, не залишаючи додаткових слідів свого перебування. Це правило поширюється на всіх спеціалістів, а в разі потреби, й осіб, які безпосередньо беруть участь у слідчій дії.

Із предметом-носієм, на якому можуть бути біологічні сліди, потрібно поводитися таким чином, щоб не залишити власних слідів і не пошкодити наявних.

Предмети треба брати руками лише за ділянки, вільні від слідів, щоб уникнути їх забруднення (контамінації).

Після огляду предмета, щодо наявності на ньому біологічного матеріалу, зокрема можливих слідів крові, вилучення й упакування, огляд наступного предмета проводять після протирання рукавичок ватним тампоном, змоченим спиртом або дезінфікуючими розчинами (бацилол, стериліум тощо), з подальшим протиранням сухим тампоном для запобігання переносу мікрочастинок і біологічної речовини з одного об'єкта на інший, або змінюють рукавички.

Після закінчення роботи з кожним предметом інструмент (пінцет, скальпель, ножиці тощо) спочатку протирають ватним тампоном, змоченим у 96% етиловому спирті, а потім – сухим ватним тампоном для запобігання переносу мікрочастинок і біологічної речовини з одного об'єкта на інший, з подальшим прокалюванням інструментів.

Матеріали, що використовуються для вилучення об'єктів біологічного походження, обов'язково мають бути стерильними (чистими).

2.1. Збір біологічних слідів

Біологічні об'єкти повинні бути зібрані за допомогою стерильних інструментів, щоб уникнути можливого забруднення. Кожен об'єкт має бути вилучений індивідуально, щоб не змішати різні джерела біологічного матеріалу.

Вилучення слідів здійснюють двома способами: разом із предметом-носієм або шляхом відокремлення від предмета-носія.

Перевага віддається вилученню цілого предмета або його частини.

Якщо сліди розташовані на великогабаритних предметах (двері, меблі тощо), вилучають частину предмета-носія зі слідами та частину – без слідів (для контрольного дослідження). Об'єкти випилують, видовбують, вирізають або зішкрябують із частинами слідосприймального предмета.

Одяг та інші предмети зі слідами, схожими на об'єкти біологічного походження, вилучають цілком.

Із предметів, які мають художню цінність, об'єкти біологічного походження обережно зішкрябують і змивають за допомогою гігієнічної палички, змоченої в дистильованій воді. Як контрольний зразок роблять змив із чистої поверхні предмета-носія (без видимих слідів).

Невеликі за розмірами предмети (одяг, взуття, ножі, сокири тощо) з об'єктами біологічного походження вилучають цілком.

Об'єкти (сліди), розташовані на штукатурці стіни, вирізають зі шматком штукатурки, також обов'язково разом із чистими ділянками для контрольного дослідження. У виняткових випадках слід зішкрібають із мінімально можливою домішкою штукатурки, водночас із поверхні стіни зішкрібають частину чистої штукатурки для контрольного дослідження.

Волосся, виявлене під час огляду місця події, вилучають разом із предметом-носієм або знімають з нього пінцетом із широкими браншами, кінці якого захищені гумовими чи пробковими накладками. Якщо волосся виявлено у слідах засохлої крові, його вилучають разом із кров'ю або із частинами предмета-носія.

Вогнепальна зброя й інші аналогічні предмети вилучаються цілком і передаються в експертні установи, де спеціалісти за різними напрямками експертних досліджень (дактилоскопічні, біологічні, фізико-хімічні тощо) встановлюють пріоритети щодо вилучення слідів, з урахуванням інформативності матеріалу. З метою запобігання псуванню, втраті слідової інформації на вогнепальній зброї рекомендовано якнайшвидше направити зброю до експертної установи для проведення відповідних досліджень.

Із поверхонь предметів, які можуть містити вибухівку або бути вибухонебезпечними, змиви роблять лише під час проведення огляду місця події і за умови обов'язкового попереднього отримання довідки про категорію небезпечності виявлених вибухових матеріалів від спеціалістів-вибухотехніків (інспекторів).

Проводити огляд і вилучення об'єктів біологічного походження з вибухонебезпечних об'єктів без довідки про категорію небезпечності виявлених вибухових матеріалів забороняється.

З огляду на те, що у слідах біологічного походження відбуваються різноманітні процеси під впливом чинників зовнішнього середовища (волога, температура, сонячне світло тощо), а також унаслідок можливих необережних дій під час вилучення слідів, об'єкти піддаються деструктивним, зокрема і гнилісним змінам, що може призвести до втрати властивостей або їх цілковитого знищення ще до передавання в лабораторію. У зв'язку із цим є необхідність у якнайшвидшому вилученні об'єктів-носіїв із біологічними слідами з подальшим спрямуванням для проведення відповідної експертизи.

Урахування та чітке дотримання зазначених рекомендацій сприятиме правильному поводженню з об'єктами біологічного походження під час проведення огляду місць події.

Після вилучення сліди мають бути упаковані у стерильні, герметичні контейнери, що унеможлиблює їх забруднення чи пошкодження.

Вилучені предмети зі слідами біологічного походження загортають кожен окремо в чистий папір. Мікрооб'єкти вміщують у паперові пакетики чи одноразові пластикові пробірки типу «ешпендорф», скляний посуд тощо.

На етикетці або безпосередньо на упаковці наносять текст з описом вилучених об'єктів, часу та місця їх виявлення. Цей текст затверджується з підписами слідчого, фахівця та понятих.

Категорично забороняється використовувати як упаковку будь-які предмети, що були в ужитку або у використанні (пакети, мішки, коробки тощо).

Упаковка предметів має забезпечувати збереження об'єктів під час транспортування, захист від втрати або підміни речових доказів, забруднення.

Сліди повинні зберігатися у відповідних умовах, щоб уникнути їх деградації. Наприклад, матеріали, що містять ДНК, зазвичай зберігаються за низьких температур, щоб уникнути руйнування генетичної інформації.

Кожен зібраний об'єкт має бути належним чином задокументований. Необхідно чітко вказати, де і як був вилучений об'єкт, а також зафіксувати умови його зберігання та транспортування. Це дозволяє забезпечити належний ланцюжок доказів.

Комплексна експертиза поєднує в собі два основні методи: дактилоскопію та молекулярно-генетичний аналіз. Це дозволяє не тільки ідентифікувати людину за відбитками пальців, але й отримати генетичний профіль, який може підтвердити особу або встановити інші факти, наприклад спорідненість.

Дактилоскопія є одним із найдавніших методів ідентифікації, але в деяких випадках відбитки пальців можуть бути не досить чіткими або ж узагалі відсутні. Використання молекулярно-генетичного аналізу дозволяє отримати додаткову інформацію, навіть якщо дактилоскопічні сліди пошкоджені або неповні [3].

Інформація, отримана під час дактилоскопічної експертизи, може бути доповнена даними генетичного аналізу. Це дозволяє правоохоронним органам створювати повну картину подій і точно ідентифікувати осіб, що мали контакт із місцем події.

Висновки. Методи виявлення слідів рук під час проведення комплексної експертизи, які поєднують дактилоскопію та молекулярно-генетичний аналіз, є потужним інструментом для криміналістики. Правильне вилучення та пакування об'єктів біологічного походження є ключовими етапами, які забезпечують надійність доказів. Комплексна експертиза дозволяє не тільки ідентифікувати підозрюваних, але й вирішувати складні питання, пов'язані зі слідами злочину, зокрема тоді, коли інших методів замало.

Список використаних джерел:

1. Дактилоскопія : підручник для студентів юридичних спеціальностей / за ред. І. П. Гончаренка. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2018.
2. Яровий С. В. Криміналістичний аналіз біологічних доказів : методичні рекомендації. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2019.
3. Людина як носій ідентифікуючої біологічної інформації / Л. Т. Котляренко та ін. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. № 66. С. 1022–1033.

Бордюк А. І.

Методи, що застосовуються при виявленні слідів рук при призначенні комплексної експертизи (дактилоскопічної, молекулярно-генетичної), аспекти вилучення і пакування об'єктів біологічного походження

У статті розглядаються сучасні методи виявлення та вилучення слідів рук під час проведення комплексної експертизи, що поєднує дактилоскопічний і молекулярно-генетичний аналіз. Комплексні експертизи є одним із найбільш потужних інструментів у криміналістиці для ідентифікації осіб, дозволяють отримати як дактилоскопічні дані (відбитки пальців), так і генетичний матеріал (ДНК), який може бути використаний для ідентифікації підозрюваних чи жертв злочинів. Особлива увага приділяється методам вилучення біологічних об'єктів і важливості правильного їх пакування для збереження доказів, що унеможливує їх пошкодження або забруднення. Розглянуто застосування таких методів: використання дактилоскопічних порошків, чотириокису рутенію та лазерної люмінесценції. Також висвітлено аспекти використання молекулярно-генетичних методів, зокрема ПЛР, для аналізу біологічних матеріалів. Висновки наголошують на важливості комплексного підходу, який забезпечує точність і надійність доказової бази в розслідуванні кримінальних справ.

Ключові слова: дактилоскопія, комплексна експертиза, об'єкти біологічного походження, криміналістика.

Bordiuk A. I.

Methods of detecting handprints in the course of a comprehensive examination (fingerprinting, molecular genetic), aspects of removal and packaging of objects of biological origin

The article discusses modern methods of detection and removal of handprints in the course of a comprehensive examination combining fingerprint and molecular genetic analysis. Comprehensive examinations are one of the most powerful tools in forensic science for identifying individuals, allowing to obtain both fingerprint data (fingerprints) and genetic material (DNA) that can be used to identify suspects or victims of crimes. Particular attention is paid to the methods of extracting biological objects and the importance of proper packaging to preserve evidence, which prevents damage or contamination. The application of such methods as fingerprinting powders, ruthenium tetrachloride and laser luminescence are considered. Aspects of the use of molecular genetic methods, in particular PCR, for the analysis of biological materials are also covered. The conclusions emphasize the importance of an integrated approach that ensures the accuracy and reliability of the evidence base in criminal investigations.

Key words: fingerprinting, comprehensive examination, objects of biological origin, forensics.

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.26.2>

Герасимчук О. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
директор

Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»

ФОРМУВАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ У СУДДІ: ДОСВІД УКРАЇНИ ТА МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ

Доброчесність суддів є основою ефективного функціонування судової системи та забезпечення верховенства права. У суспільстві, яке прагне до правової держави, суддя має бути не лише професіоналом, але й моральним авторитетом. В Україні, яка перебуває на шляху реформування судової системи, питання доброчесності суддів стало особливо актуальним у контексті боротьби з корупцією та підвищення довіри громадян до судової влади.

У цьому дослідженні аналізуються принципи формування доброчесності суддів на основі міжнародного досвіду, зокрема, Бангалорські принципи поведінки суддів, і розглянуті механізми впровадження цих стандартів в Україні. Дослідження базується на міжнародних та на українських правових актах.

Доброчесність судді – це сукупність моральних і професійних якостей, які забезпечують виконання суддею своїх обов'язків відповідно до найвищих стандартів етики. Вона передбачає чесність, неупередженість, незалежність, відповідальність і прозорість. Основні міжнародні акти, що регулюють питання суддівської доброчесності, – це насамперед Бангалорські принципи поведінки суддів (2002), які визначають шість фундаментальних цінностей: незалежність, неупередженість, доброчесність, належне виконання обов'язків, рівність і компетентність [1], Європейська хартія про закон про статус суддів (1998), що підкреслює важливість захисту незалежності суддів та їхньої професійної доброчесності [2]. Також Конвенція ООН проти корупції (2003) наголошує на необхідності запобігання корупції у судовій системі [3].

Формування доброчесності суддів є багатограним процесом, що залежить від поєднання особистих якостей, освітніх програм, впливу суспільного середовища й інституційних механізмів. Насамперед доброчесність формується через моральні цінності, які починають закладатися ще з дитинства, продовжуються у шкільній освіті та значно закріплюються на етапі навчання в закладах вищої освіти. Майбутній суддя має демонструвати чесність, відповідальність, неупередженість і незалежність навіть у повсякденному житті, адже його поведінка як на роботі, так і поза нею має відповідати високим етичним стандартам.

Заклади вищої освіти відіграють особливу роль у формуванні доброчесності майбутніх суддів. Університетські курси з юридичної етики забезпечують базові знання про моральні принципи, які повинні лежати в основі суддівської діяльності. Крім того, вивчення спеціалізованих дисциплін, як-от професійна відповідальність або протидія корупції, дає змогу студентам зрозуміти реальні виклики, з якими вони можуть зіткнутися в майбутньому. Практичні завдання, наприклад моделювання судових засідань, допомагають майбутнім юристам відпрацьовувати навички ухвалення етичних рішень у складних ситуаціях. Наприклад, аналіз судових справ із реальної практики дає студентам можливість не лише вивчати теоретичні аспекти етики, але й формувати власну позицію щодо того, як повинен діяти суддя у випадках конфлікту інтересів чи під тиском суспільства.

Не менш важливим є вплив суспільного середовища. Громадянське суспільство та медіа відіграють важливу роль у формуванні культури доброчесності. Завдяки відкритості судової системи громадські організації, як-от Transparency International Ukraine, можуть моніторити спосіб життя суддів і оприлюднювати результати досліджень [4]. Зокрема, відповідно до цього дослідження, моніторинг способу життя не має бути «секретною» процедурою. Тому, наприклад, нещодавно встановлений обов'язок інформування Вищої ради правосуддя чи Голови КСУ про початок моніторингу способу життя судді чи судді КСУ заради дотримання принципу незалежності судової влади не становить загрози. Це робиться заради уникнення навіть мінімально потенційних зловживань з боку НАЗК. Моніторинг способу життя і правосуддя –

абсолютно різні речі, і НАЗК не здатне вчинити перевіркою неповагу до суду або судді, якщо воно просто проводить моніторинг способу життя. Тим паче, що в межах цієї процедури не перевіряється вся декларація: у центрі уваги конкретний актив, який має умовно необґрунтоване походження або який не зазначений у декларації. Це сприяє формуванню прозорості та підзвітності судової влади.

Також прикладом успішної взаємодії суспільства та судової системи є створення Громадської ради доброчесності, яка допомагає оцінювати кандидатів на посаду судді, аналізуючи їхню репутацію та дотримання етичних стандартів.

Інституційні механізми також є невід'ємною частиною забезпечення доброчесності. В Україні діє жорсткий процес відбору суддів, під час якого здійснюється перевірка доброчесності кандидатів. Наприклад, конкурси на посади суддів передбачають тестування не лише професійних знань, а й етичної підготовки, а також проходження спеціальних співбесід із Громадською радою доброчесності. Важливим інструментом є Кодекс суддівської етики України, який деталізує стандарти поведінки суддів і допомагає уникати ситуацій, які можуть негативно вплинути на довіру громадян до судової системи. Так, суддям забороняється приймати подарунки, підтримувати тісні зв'язки з політиками або брати участь у заходах, які можуть викликати сумніви у їхній неупередженості.

Антикорупційні механізми, зокрема обов'язкове електронне декларування майна та доходів суддів, дають змогу суспільству контролювати, чи відповідає стиль життя суддів їхнім офіційним доходам [3]. Наприклад, завдяки відкритим даним у системі декларування було виявлено низку порушень, що призвели до дисциплінарної відповідальності окремих суддів [5, с. 44–45, 258–259]. Крім того, Вища рада правосуддя відіграє важливу роль у розгляді скарг на суддів і прийнятті рішень про їхню відповідальність.

Попри значні зусилля, Україна стикається з низкою викликів у впровадженні етичних стандартів. Основними проблемами є політичний тиск на суддів, недостатня прозорість у роботі судової системи та низький рівень довіри з боку громадян. У цьому контексті важливим є міжнародний досвід, який може слугувати прикладом для вдосконалення української судової системи. Наприклад, у Канаді функціонує Національний центр суддівської освіти, де судді проходять регулярні тренінги з доброчесності. У Нідерландах добір суддів здійснюється через незалежні комісії, які ретельно перевіряють як професійні, так і моральні якості кандидатів [6].

Реформа судової системи в Україні має базуватися на поєднанні освітніх ініціатив, громадського контролю й ефективної реалізації міжнародних стандартів. Університети можуть стати основою формування нової генерації суддів, які будуть не лише професійними, але й морально стійкими та доброчесними.

Національний університет «Острозька академія» є одним із провідних закладів вищої освіти в Україні, що активно впроваджує принципи доброчесності й антикорупційної культури в навчальний процес, особливо в контексті підготовки майбутніх юристів та суддів. Острозька академія посідає особливе місце серед українських університетів, оскільки вона не тільки готує висококваліфікованих правників, але й активно працює над формуванням у них етичних стандартів, що передбачають боротьбу з корупцією і забезпечення доброчесності.

В університеті впроваджуються курси з юридичної етики, які є обов'язковими для студентів спеціальності «право». Одним з основних акцентів цих курсів є виховання у студентів розуміння того, що судова діяльність вимагає не лише професіоналізму, а й високих моральних стандартів. Студенти вивчають засади етики, які формулюють основні принципи поведінки судді та його обов'язки перед суспільством, зокрема принципи чесності, незалежності та відповідальності.

Острозька академія активно співпрацює з міжнародними організаціями, зокрема з USAID, що дає студентам можливість долучатися до проектів, які сприяють розвитку антикорупційної культури. Такі проекти містять тренінги, симуляції судових процесів і дослідження корупційних практик у судовій системі. Крім того, університет активно підтримує створення студентських ініціатив, спрямованих на моніторинг та оцінку етичних стандартів у суддівській системі.

Завдяки впровадженню таких навчальних практик студенти Острозької академії мають змогу не лише отримати теоретичні знання, але й розвивати навички критичного мислення щодо етичних дилем у суддівській діяльності. Це дає можливість майбутнім суддям більш усвідомлено підходити до вирішення складних юридичних і моральних питань, що виникають у судовій практиці.

Острозька академія також активно сприяє розвитку міждисциплінарних курсів, які поєднують право, етику, психологію та антикорупційні практики. Це дає змогу студентам не лише вивчати юридичні норми, але й отримувати цілісне уявлення про вплив етичних норм на практичну діяльність суддів. Тому, незважаючи на виклики, що стоять перед судовою системою України, діяльність Острозької академії є важливим кроком у формуванні доброчесності майбутніх суддів, а також у підвищенні довіри до судової влади.

Формування доброчесності серед майбутніх суддів є важливою складовою підготовки висококваліфікованих і етичних правників. Заклади вищої освіти, особливо юридичні факультети, відіграють вирішальну роль у цьому процесі, оскільки саме тут закладаються основи моральних і професійних стандартів, які визначатимуть подальшу кар'єру майбутнього судді. Однією з головних цілей таких програм є не лише надання студентам знань з теорії та практики права, а й виховання у них етики й антикорупційної культури, що є необхідним для забезпечення прозорості та доброчесності в суддівській діяльності.

Одним з основних інструментів формування доброчесності у суддів є університетські курси, що спеціалізуються на антикорупційній культурі й етиці. Вони передбачають навчання студентів про ризики корупції в юридичній практиці та способи їх запобігання. Важливою складовою таких курсів є знайомство з міжнародними стандартами, як-от Бангалорські принципи суддівської етики, які надають чіткі орієнтири щодо поведінки суддів. Вивчення антикорупційних стратегій, зокрема тих, що стосуються судової влади, дає змогу студентам зрозуміти не тільки важливість підтримки чесності в професії, але й роль кожного правника в запобіганні порушенням законодавства та етики.

Курси антикорупційної культури в університетах повинні містити конкретні приклади антикорупційних реформ у судовій системі, а також механізми контролю й самоконтролю, як-от незалежні органи, що займаються перевіркою доброчесності суддів, або інструменти, наприклад електронне декларування майна та доходів суддів. Студенти мають змогу ознайомитися з найкращими практиками та кейсами, які допомагають формувати розуміння важливості дотримання моральних стандартів і прозорості в роботі суддів.

Ще однією важливою складовою формування доброчесності майбутніх суддів є інтеграція реальних судових кейсів у навчальний процес. Аналіз конкретних судових справ, у яких виникали питання етики, доброчесності чи корупції, допомагає студентам не тільки отримати практичні навички застосування правових норм, а й формує у них здатність до етичних суджень у складних ситуаціях.

Реальні кейси надають студентам можливість оцінити, як діють судді в умовах тиску, політичних або економічних інтересів та як важливо залишатися неупередженим і чесним у таких ситуаціях. Крім того, вивчення таких кейсів стимулює студентів до розгляду суддівських рішень з етичного погляду, аналізувати, чи не було порушення принципу незалежності суду, чи не вплинули зовнішні фактори на прийняття рішення.

Цей метод є надзвичайно ефективним для розвитку в студентів не тільки юридичних навичок, а й моральної стійкості, необхідної для виконання суддівських обов'язків. Інтеграція реальних судових кейсів дає змогу студентам не лише вивчати правові норми, але й бути готовими до реальних викликів, з якими вони зіткнуться під час своєї професійної діяльності.

Програми міжнародного обміну є важливим аспектом формування доброчесності серед майбутніх суддів. Завдяки співпраці з правничими школами й університетами інших країн студенти отримують новий досвід, ознайомлюються з міжнародними стандартами правосуддя, а також із різними підходами до формування етики й антикорупційної культури в суддівській практиці.

Наприклад, співпраця з правничими школами Польщі та Німеччини, яка активно підтримується в рамках програм міжнародного обміну, дає можливість українським студентам вивчати досвід боротьби з корупцією в судовій системі в цих країнах. Польща, зокрема, має багатий досвід у проведенні реформ суддівської системи й антикорупційної діяльності, тож студенти ознайомлюються з ефективними механізмами, які можуть бути адаптовані в Україні. У Німеччині судова система заснована на принципах незалежності та доброчесності, і студенти можуть спостерігати за практиками, які сприяють прозорості в роботі суддів [6].

Такі програми обміну дають змогу студентам порівнювати правові системи та кращі практики різних країн, а також допомагають розширити кругозір і розвинути критичне мислення щодо етики й корупції в суддівському середовищі. Вони також сприяють розвитку міжнародних зв'язків та співпраці, що в перспективі може призвести до обміну досвідом і кращими практиками між країнами.

Формування доброчесності серед майбутніх суддів є комплексним процесом, що передбачає не тільки юридичну освіту, але й виховання етичних принципів, необхідних для справедливого й незалежного правосуддя. Університети, як основні інституції, що займаються підготовкою майбутніх правників, повинні активно впроваджувати курси з антикорупційної культури, використовувати реальні судові кейси для розвитку етичних навичок і підтримувати програми міжнародного обміну для ознайомлення студентів з найкращими практиками. Тільки так можна сформувати покоління суддів, здатних забезпечити прозорість, справедливість і довіру до судової системи.

Список використаних джерел:

1. Бангалорські принципи поведінки суддів від 19 травня 2006 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_j67#Text.
2. Європейська Хартія про статус суддів. <https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf>.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
4. Дослідження моніторингу способу життя суб'єктів декларування як заходу фінансового контролю. Київ, 2021. 54 с. <https://ti-ukraine.org/research/monitoryng-sposobu-zhyttya-posadovtsiv-naskilky-ye-efektyvnoyu-taka-protsedura/>.
5. Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році. https://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2024/08/ali_shadowreport_chapter23.pdf.
6. Іванцова А. В. Міжнародний досвід підготовки кадрів для судової системи. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. Випуск 1, 2020. С. 130–134.

Герасимчук О. П.

Формування доброчесності у судді: досвід України та міжнародні стандарти

Формування доброчесності суддів є важливою складовою розвитку ефективної правової системи, що сприяє верховенству права та підвищенню довіри громадян до судової влади. Доброчесність судді визначається як поєднання професійних і моральних якостей, що гарантують виконання обов'язків у межах найвищих етичних стандартів. В Україні, яка проводить судову реформу, це питання набуває особливої актуальності в контексті боротьби з корупцією та підвищення прозорості. Формування доброчесності суддів передбачає поєднання особистих якостей, освітніх програм, громадського контролю й інституційних механізмів. Важливу роль у цьому процесі відіграють юридичні заклади вищої освіти, де майбутні судді набувають необхідних знань з етики, антикорупційних практик і професійної відповідальності. Український досвід та міжнародні практики показують важливість міждисциплінарного підходу до формування доброчесності через інтеграцію теоретичних знань і практичних навичок. Заклади вищої освіти стають основою для формування нової генерації суддів, здатних вирішувати складні юридичні й етичні питання в умовах високих моральних стандартів. Це важливий крок до створення прозорої, незалежної та етично стійкої судової системи в Україні.

Ключові слова: доброчесність суддів, Бангалорські принципи, корупція, судова реформа, юридична етика, антикорупційна культура, професіоналізм, етичні стандарти, Вища рада правосуддя, освітні ініціативи.

Herasymchuk O. P.

Building integrity in judges: Ukrainian experience and international standards

Building judicial integrity is an important component of developing an effective legal system that promotes the rule of law and enhances public trust in the judiciary. Judicial integrity is defined as a combination of professional and moral qualities that guarantee the performance of duties within the highest ethical standards. In Ukraine, which is implementing judicial reform, this issue is of particular relevance in the context of fighting corruption and increasing transparency. Building the integrity of judges is a multifaceted process that includes a combination of personal qualities, educational programs, public scrutiny and institutional mechanisms. Law schools play an important role in this process, where future judges acquire the necessary knowledge of ethics, anti-corruption practices and professional responsibility. Ukrainian experience and international practices show the importance of an interdisciplinary approach to building integrity through the integration of theoretical knowledge and practical skills. Higher education institutions are becoming the basis for the formation of a new generation of judges capable of resolving complex legal and ethical issues in the context of high moral standards. This is an important step towards establishing a transparent, independent and ethically sound judicial system in Ukraine.

Key words: judicial integrity, Bangalore Principles, corruption, judicial reform, legal ethics, anti-corruption culture, professionalism, ethical standards, High Council of Justice, educational initiatives.

УДК 342.3 (4)

DOI <https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.26.3>

Крालюк П. М.,

*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права
Національного університету «Острозька академія»*

ЧОМУ ДАНИЛО РОМАНОВИЧ ПРИЙНЯВ КОРОЛІВСЬКУ КОРОНУ?

Думка про те, що причиною прийняття королівської корони князем Данилом від папи Інокентія IV (1195–1254) і визнання ним верховенства Риму в церковних, а також політичних справах стала необхідність боротьби з татарами Золотої Орди, настільки утвердилася в історіографії, що не викликає особливих заперечень. Вона значною мірою ґрунтується на повідомленні «Галицько-Волинського літопису», де читаємо таке:

«...прислав папа послів достойних, що принесли [Данилові] вінець, і скіпетр, і корону, які означають королівський сан, кажучи: «Сину! Прийми од нас вінець королівства». Він бо перед цим прислав [був] до нього біскуп веронського і каменецького [Якова Браганца], кажучи йому: «Прийми вінець королівства». Але він, [Данило], у той час не прийняв був [вінця], сказавши: «Рать татарська не перестає. Зле вони живуть із нами. | То як могу я прийняти вінець без підмоги твоєї?»

Тим часом Опізо, [посол папський], прийшов, несучи вінець [і] обіцяючи: «Ти матимеш поміч од папи». Але він, [Данило], все одно не хотів, та умовила його мати його [Анна], і [князі лядські] Болеслав [Стидливий] та Сомовит, [син Кондрата], і бояри лядські, кажучи: «Прийняв би ти вінець, а ми [готові] есмо на підмогу проти поганих».

Він, ото ж, прийняв вінець од бога, од церкви Святих апостолів, від престолу святого Петра, і від отця свого, папи [Ін]нокентія, і від усіх єпископів своїх. [Ін]нокентій же проклинав тих, що хулили віру грецьку православну, і збирався він собор учинити про істинну віру [і] про возз'єднання церкви.

Прийняв же Данило од бога вінець у городі Дорогичині, коли він ішов на війну [проти ятвягів] із сином Львом і з Сомовитом, князем лядським. Брат же його [Василько] вернувся, бо в нього рана була на нозі, але послав він із братом воїв своїх усіх» [1, с. 412–413.].

Із наведених слів випливає, що прийняття корони Данилом стало для князя предметом політичного торгу, метою якого ніби було створення антитатарської коаліції із залученням польських католицьких правителів. При цьому папа обіцяв надати допомогу.

Сама ж коронація сталася в грудні 1253 року.

Вона мала, як подає літописець, одну причину – потребу боротьби з татарами. Тут треба мати на увазі, що «Галицько-Волинський літопис», наскільки можемо судити, писався при дворі князя Володимира Васильовича, який належав до «антитатарської партії» серед правителів держави Романовичів. Це й найшло відображення в літописі, де простежуються анти-татарські мотиви.

Проте ставлення князя Данила до Золотої Орди не було таким уже однозначно негативним. Вище говорилося, що в 1245 р. він став васалом хана Батия й підтримував із татарами союзницькі відносини. Принаймні в політиці галицького князя простежувалася «східна орієнтація». Проте в 1253 р. він зробив розворот у своїй політиці у бік тісніших контактів із «латинською» Європою [2, с. 128].

Зрештою, цей князь і так був достатньо пов'язаний із «латинянами». Незадовго перед коронацією він став активним учасником змагань за «австрійську спадщину» [3, с. 265–266]. Так, після смерті австрійського та штірійського герцога Фрідріха II розпочалася боротьба за його володіння. Спочатку переможцями стали племінники покійного Гертруда та її чоловік Герман V. Однак Герман V незабаром помирає, а частина австрійських баронів і духовенства підтримали чеського королевича (згодом короля) Пржемысла II Оттокара, який восени 1251 р. вступив до Австрії і проголосив себе герцогом. Гертруда ж тоді за повелінням папи Інокентія IV перебувала під опікою угорського короля Бели IV. Останній, ведучи боротьбу за «австрійську спадщину», вирішив розіграти політичну комбінацію, віддавши Гертруду за сина Данила, княжича Романа. Сталося це 27 червня 1252 р. Тим самим Данило втягувався у цю війну. Зрозуміло, робилося це не без санкції папи.

Данило виступив із військом і дійшов аж до Чехії. Жоден із руських князів, зазначає «Галицько-Волинський літопис», так далеко не заходив на Захід і «не воював землі Чеської» [1, с. 411].

Втягуючись у боротьбу між католицькими правителями Європи, князь Данило мусив приймати їхні «правила гри», а одним із таких правил було визнання церковного авторитету папи. У «Галицько-Волинському літописі» спеціально звертається увага на те, що під час походу Данила на Чехію, коли він перебував у Кракові, послі від Інокентія IV намагалися передати йому благословення від папи, корону й сан королівський. «Вони, – читаємо в літописі, – хотіли бачити князя Данила, але він сказав їм: «Не подобає мені бачитися в чужій землі, нехай потім» [1, с. 412]. Такий крок із боку Данила здавався не зовсім тактовним. Однак він міг дозволити собі таку поведінку. Адже коронація була не стільки у його інтересах, скільки в інтересах папи. До того ж коронуватися в чужому для галицького князя Кракові було не дуже добре.

Окрім боротьби за «австрійську спадщину», однією з причин коронації Данила стали його відносини з литовським правителем Міндовгом. У 30–40-х роках XIII ст. цьому талановитому військовому й політичному діячові вдалося створити доволі життєздатний державний організм. Відносини Данила й Міндовга не були однозначними. Часом ці правителі ставали союзниками, але частіше суперниками. Галицький князь намагався навіть встановити династичні відносини з литовськими очільниками. Після 1252 р. він одружився з дочкою литовського князя Довспрунка, племінницею Міндовга [3, с. 279]. Показово, що «Галицько-Волинський літопис», який відображав симпатії та антипатії прихильників Данила, малює Міндовга в досить негативному плані.

Незадовго перед коронацією Данила Міндовг здійснив низку політичних кроків, які підштовхнули галицького князя до прийняття корони від римського папи. У 1250 р. Данило, використовуючи внутрішні незгоди в Литовській державі, створив значну коаліцію, щоб розгромити цей небажаний для нього політичний організм. Намагаючись знайти союзників у боротьбі з Данилом, Міндовг прийняв католицизм у 1252 році, а наступного року отримав від папської курії королівську корону. Тим самим у нього з'явилася можливість блокуватися з католиками проти Данила.

Варто звернути увагу на те, що «Галицько-Волинський літопис» спеціально акцентує увагу на хрещенні Міндовга. Наведемо цей уривок: «Міндовг, отожд, послав до папи [Інокентія посла] і прийняв хрещення. Але хрещення його обманливим було, бо потай він приносив жертви богам своїм...» І далі літописець доводив, що Міндовг залишився поганином («поганство своє явно діяв») [1, с. 409]; тобто він хотів показати, що Міндовг лицемір і зовсім не є християнином.

У контексті цих подій коронацію Данила можна розглядати як своєрідну відповідь на «християнський виклик» Міндовга. Зрештою, з останнім галицькому князеві вдалося знайти порозуміння. Він, як уже говорилося, одружився з племінницею литовського короля. Обом ці правителі начебто «опинилися в одному човні», під заступництвом римського папи.

Також Данило потребував порозуміння з Тевтонським орденом, який здійснював експансію на слов'янські та пруські землі [4, с. 4–17]. У 30-х роках XIII ст. князь Мазовії Конрад передав цьому ордену т. зв. Хелмінську землю, що розташована в межах річки Оси, Вісли та Древенці. Тевтонці тоді виступили як самостійна сила. Їхні завоювання мали нібито благородну мету – поширення християнства серед язичників, зокрема литовських племен. У 1237 р. Конрад віддав хрестоносцям Дорогичин, очевидно, не сподіваючись його утримати, оскільки на це місто претендував Данило. І справді, галицький князь, розгромивши хрестоносців, у березні 1238 р. зайняв Дорогичин, що був непоганою базою для наступу на Прибалтику. Через три роки Данилу знову довелося відвойовувати це місто.

Показово, що боротьбі з литовськими племенами приділено чи не найбільше уваги на сторінках «Галицько-Волинського літопису». Вона давала можливість «прорубати вікно» до Прибалтики. Водночас захоплення й освоєння важкодоступних литовських земель створювало для галицько-волинських князів резервну територію, на якій можна було сховатися від нападів татар та інших завойовників. Не випадково після коронації Данило відразу вирушає в похід на литовське плем'я ятвягів [1, с. 413].

Данило, як уже говорилося, приймає королівську корону ні в Галичі, ні в Холмі, де була розташована його резиденція, а в Дорогичині – містечку на краю своєї держави. Поширена думка, що ця подія сталася без особливого розголосу. І що ніби це зробив галицький князь спеціально, аби приховати цю подію від татар. Однак писемні джерела не дають підстави так твердити. Схоже, Дорогичин був цілком свідомо вибраний Данилом місцем коронації,

бо займав на той час важливе стратегічне положення на русько-польсько-литовському пограниччі. Коронація в цьому місті мала свій символізм, вказуючи, що Дорогичин і Дорогичинська земля є невід'ємною частиною держави Данила.

Відразу після коронації, у 1254 р., Данило уклав угоду з мазовецьким князем Конрадом і віцемагістром Тевтонського ордену Бургардом фон Хорнхаузенем про поділ земель ятвягів.

Та, попри вказані причини коронації, все ж головною причиною стало намагання Данила позбутися залежності від Золотої Орди. Як її васал він не мав права йти на такий крок. Але Данило це зробив, здійснивши розрив із колишнім своїм сюзереном. При цьому взяв титул «світлішого короля Русі», а не «короля Галичини» чи «короля Галичини й Лодомерії», як це робили угорські монархи. Тим самим Данило заявив про свої претензії на всю Русь [5, с. 24–29], яку намагалися тримати під своєю владою золотоординські хани.

Данило вибрав підходящий для коронації час. Імовірно, він мав інформацію про те, що відбувалося в Золотій Орді. Якраз тоді хан Батий захворів. Невдовзі, у 1255 р., він помер. Після цього у його державі настав «період невизначеності», боротьби за владу.

Після коронації в Дорогичині, за свідченням «Галицько-Волинського літопису», Романовичі мали серію конфліктів із татарськими ханами. Данило й Василько воювали проти татарського воєводи, Батієвого намісника на нинішніх українських землях Куремси. Останній намагався взяти Кременець, але це йому не вдалося [1, с. 413]. Не взяв він і Луцька [1, с. 418]. Натомість Данило і його син Лев здійснили наїзди на «людей татарських», що жили в Болохівській землі. Данилові війська взяли фортецю Межибоже (нинішній Меджибіж) [1, с. 416]. Також король Русі намагався відвоювати контрольований татарами Київ [3, с. 274].

Данило, воюючи з ординцями, розраховував на своїх союзників, зокрема на литовців. Були сподівання й на організацію хрестового походу проти татар, обіцяний римський понтифіком. Однак ситуація помінялася не лише в Золотій Орді, а й у Римі. У 1254 р. помер папа Інокентій IV.

З останнім, наскільки можна судити, у Данила склалися добрі відносини. Цей папа справді мав намір надати королю Русі військову допомогу. Також він толерантно ставився до східного (грецького) обряду й не тиснув на Данила, щоб той переходив на обряд латинський. Принаймні на це чітко вказував «Галицько-Волинський літопис» (про що вже йшлося): мовляв, Інокентій IV проклинав тих, хто осуджував «грецьку віру», і збирався провести собор, щоб об'єднати західних і східних християн [1, с. 413].

Новообраний папа Олександр IV (1199–1261), який не відзначався великими здібностями, «розвернув» свою політику стосовно короля Русі. Про хрестовий похід проти татар уже не йшлося. Римський понтифік зосередився на боротьбі, що велася у Священній Римській імперії. У 1255 р. він відлучив від церкви регента Сицилійського королівства Манфреда і навіть спробував організувати проти нього хрестовий похід, залучивши королів Англії та Норвегії. Водночас почав тиснути на короля Данила, вимагаючи, щоб він переходив на латинський обряд. Саме «латинізація», а не боротьба з татарами визначила політику папи Олександра IV щодо Східної Європи.

У цій недалекоглядній боротьбі за «латинізацію» він ладний був заходити далеко. Зокрема, підтримав литовського короля Міндовга, який знову опинився в конфлікті з королем Данилом і здійснив завоювання деяких руських земель. 6 березня 1255 року він написав листа цьому монархові, де, зокрема, говорилося таке: «Як тобою було нам повідомлено, ти, борючись з неослабним завзяттям проти королівства Русі та його мешканців, які перебувають на бездоріжжі безвір'я, підкорив своїй владі деякі землі цього королівства, тому ми, вважаючи, що якщо ти володітимеш названими землями, то сусідні регіони язичників і невірних легше буде підкорити твоїй владі й здобути для християнської віри, ласкаво схиляючись до твоїх прохань, названі землі апостольською владою затверджуємо за тобою і твоїми спадкоємцями...» [6, с. 28–29].

Міндовг, який формально прийняв християнство західного обряду, але держава якого лишалася язичницькою, виявився для Олександра IV ближчим, ніж Данило – очільник християнської держави, де існував східний обряд. Реально римський понтифік розпалював конфлікт між королями Русі й Литви, ослаблюючи «християнський фронт» у Східній Європі перед татарами.

13 лютого 1257 р. папа надсилає Данилу листа, у якому докоряє йому за те, що той начебто «відступив від віри»: «...церква, бажаючи зміцнити тебе у вірі своєю прихильністю і заохотити достойними благодіяннями, підняла твою особу до вершини королівського титулу. Ми подбали, щоб ти був помазаний єлеєм королівського помазання і на голову твою поклали

корону. Але ти, як дійшло до нашого слуху, викликавши нашу сердечну турботу, забувши як про духовні, так і про світські благодіяння цієї церкви, виявив невдячність до благодаті, зневажив релігію, переступивши через дану тобою клятву, не дотримався того, що обіцяв відносно покори цій церкві й згаданого дотримання віри, зневагою названої церкви і відступництвом від Ісуса Христа» [6, с. 28–29].

А тим часом період «замішання» в Золотій Орді добігав кінця. У 1258 р. хан Берке, який уміло усував юних синів Батия, став очільником цієї держави. Воєвода й золотоординський намісник Куремса, котрий програв війну з королем Данилом у 1254–1257 рр., був замінений темником Бурундаєм. Це був один із найкращих татарських полководців, який відзначився в боях на Волзі в 1237 р., а також у поході на Угорщину в 1241 р. [3, с. 274].

У 1258 р. Бурундай розпочав військову кампанію на теренах нинішньої України. Про це так писав «Галицько-Волинський літопис»: «...прийшов [воєвода] Бурундай, безбожний, лютий, з безліччю полків татарських, з великою силою, і став на місцях Куремсиних [татар]. Данило ж воював із Куремсою і ніколи-таки не боявся Куремси: Куремса бо не міг йому був ніколи вчинити лиха, допоки [не] прийшов Бурундай із силою великою» [1, с. 420].

Правда, новий намісник Золотої Орди вирішив діяти не стільки військовими, скільки дипломатичними методами: «Послав він тоді послів до Данила, кажучи: «Я їду на Литву. Якщо ти спілник еси, піди зо мною» [1, с. 420].

Він вирішив зіграти на суперечностях між королівством Русі й литовцями. І це йому, схоже, вдалося.

Романовичі не ризикнули протистояти новому темнику. «Данило, ото ж, – пише «Галицько-Волинський літопис», – сів із братом [Васильком] і з сином [Львом думати]. Печальними буди, радились вони, бо знали, що як Данило поїде, то не буде він назад із добром» [1, с. 420]. Літопис натякає на те, що Бурундай, певно, би не подарував Данилові його коронації та орієнтації на Захід. Для короля Русі опинитися в стані татар могло б означати смерть. Тому до татарського темника їде його брат Василько. Останній же стає союзником Бурундая, воюючи проти литовців [1, с. 420].

Отже, відбулася переорієнтація держави Романовичів із Заходу на Схід. І в цьому немала «заслуга» папи Олександра IV, який не лише відмовився від хрестового походу проти татар, що мав намір організувати його попередник, а й розпалював конфлікт між королями Русі й Литви, а також опинився у стані протистояння з Данилом через східний (грецький) обряд. Така політика була на руку очільникам Золотої Орди.

Татарський темник ладний був (принаймні на позір) трактувати Василька і його племінника Лева як спілників, тобто союзників. Проте почав вимагати, щоб вони знищили укріплення низки міст-фортець [1, с. 421] (така собі демілітаризація!). Це якраз ті твердині, які чинили опір Куремсі – Кременець і Луцьк, а також ті, що були побудовані недавно – Данилів, Стіжок, Львів. Перші дві фортеці з'явилися неподалік Кременця, у важкодоступних Кременецьких горах. Взяти їх татарам було проблемно. Те саме стосується Львова, який побудували на високій горі (нинішній Високий Замок). Василько пішов на те, щоб зруйнувати навіть укріплення своєї столиці – Володимира. Безперечно, такі дії робили Руське королівство слабким перед татарами. Його опорні пункти виявилися для ординців «відкритими». Щоправда, така дипломатія відвернула татарські наїзди на українські землі.

А тим часом татарський темник вирішив узятися до польських земель. Ось як розповідає «Галицько-Волинський літопис» про події осені 1259 року: «...рушив Бурундай до Холма, і Василько-князь [пішов] із ним, і з боярами своїми, і слугами своїми. Але коли вони прийшли до Холма, то город був запертий. І стали вони, прийшовши до нього, одаль його, і не добились вої його нічого, бо були в ньому, [Холмі], бояри і люди доблесні, а город сильно укріплений, [з] пороками і самострілами». Бурундай вирішив не брати місто, а піти далі на польські землі: «І після цього пішов Бурундай уборзі до Любліна, а од Любліна пішов до [города] Завихвоста. І прийшли вони до ріки до Вісли, і знайшли тут собі брід у Віслі, і пішли на ту сторону ріки, і стали пустошити землю Лядську» [1, с. 422].

Татари взяли місто Судомир (Сандомир), перебивши всіх місцевих жителів. А після цього вернулися, як зазначає літопис, «у свої вежі» [1, с. 422].

Цікаво, що після вторгнення татар у Польщу папа Олександр IV намагався організувати хрестовий похід проти них. Але чи не було це запізно? І чи не краще було його організувати після коронації Данила?

Король же Русі в такій ситуації змушений був емігрувати. Він покинув свою «столицю» Холм й подався до угорського короля Бели IV – друга дитинства й свата. Лише в 1262 р. йому

вдалося повернутися додому й відновити владу. Сталося це завдяки тому, що в Монгольській імперії Чінгісідів розгорнулася міжусобна боротьба, активним учасником якої став очільник Золотої Орди Берке. Останній зосередив свої сили в боротьбі за Азербайджан та Іран [3, с. 275–276]. І йому було не до Східної Європи.

Враховуючи сказане, можемо констатувати, що королівство Русі ставало буферною зоною між двома цивілізаційними світами – кочовим євразійським Сходом, що утверджувався в православній Східній Європі, й католицьким Заходом, який «здав» цю територію. Цього могло б не статися, якби папа Олександр IV проводив іншу політику щодо Русі та її короля Данила, а продовжив робити те, що робив його попередник. Але такі міркування – це вже «альтернативна історія».

І все ж, попри різні нюанси, не варто применшувати значення коронації Данила папою Інокентієм IV. Руські землі (переважно терени сучасної України) сприймалися як королівство. Відповідно, вони трактувалися як «Європа» – на відміну від інших земель колишньої «великої Русі», котрі опинилися під ординським пануванням. Та «інша Русь» «ставала Азією».

Список використаних джерел:

1. Літопис руський / Пер. з давньорус. Л. Є. Махновця; відп. ред. О. В. Мишанич. Київ : Дніпро, 1989. 591 с.
2. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. Київ : Наукова думка, 1984. 176 с.
3. Войтович Л. В. Галицько-волинські етюди. Біла Церква : Вид. Пшонківський О. В., 2011. 480 с.
4. Войтович Л. Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства. *Український історичний журнал*. 2010. № 6. С. 4–17.
5. Войтович Л. Король Данило Романович: Загадки і проблеми. *Засновник Львова король Данило та Українська держава в XIII ст.* Львів, 2006. С. 24–29.
6. Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X – початок XVII ст.) : зб. док. і матеріалів / упоряд. і відп. ред. Є. А. Гринів; АН УРСР, Ін-т сусп. наук [та ін.]. Київ : Наукова думка, 1988. 288 с.

Крالیук П. М.

Чому Данило Романович прийняв королівську корону?

У статті досліджується історичний контекст і політичні мотиви прийняття королівської корони Данилом Романовичем, князем Галицько-Волинської держави, у 1253 році. Автор аналізує традиційне уявлення про коронацію як спробу сформувати антитатарську коаліцію під егідою Риму. На основі «Галицько-Волинського літопису» розглядаються ключові обставини, зокрема роль Папи Інокентія IV, обіцянки військової підтримки та залучення польських правителів. Особливу увагу приділено взаємодії Данила із сусідніми державами – Польщею, Угорщиною, Литвою, а також його відносинам із Золотою Ордою. У статті розкриваються дипломатичні й військові аспекти політики Данила, включно з боротьбою за австрійську спадщину, відносинами з Тевтонським орденом і складнощами у відносинах із литовським князем Міндовгом. Автор підкреслює, що коронація стала символом не лише політичного, але й релігійного виклику, зважаючи на релігійну ситуацію в регіоні. На думку автора, рішення про коронацію було стратегічним кроком Данила, спрямованим на послаблення залежності від Золотої Орди та демонстрацію претензій на об'єднання всіх руських земель.

Ключові слова: Данило Романович, коронація, Галицько-Волинський літопис, Золота Орда, Інокентій IV, Польща, Литва, Міндовг, Тевтонський орден, антитатарська коаліція.

Kraliuk P. M.

Why did Danylo Romanovych accept the royal crown?

The article explores the historical context and political motives behind Danylo Romanovych's acceptance of the royal crown as the ruler of the Galicia-Volhynia state in 1253. The author examines the traditional interpretation of the coronation as an attempt to create an anti-Tatar coalition under the aegis of Rome. Based on the "Galician-Volhynian Chronicle," the key circumstances are analyzed, including Pope Innocent IV's role, promises of military support, and the involvement of Polish rulers. Special attention is given to Danylo's interactions with neighboring states – Poland, Hungary, and Lithuania – as well as his relations with the Golden Horde. The article delves into Danylo's diplomatic and military strategies, including the struggle for the Austrian legacy, relations with the Teutonic Order, and tensions with the Lithuanian prince Mindaugas. The author highlights the coronation as a symbol of both political and religious challenges, considering the religious dynamics in the region. The article argues that the coronation was a strategic move by Danylo to weaken dependence on the Golden Horde and assert claims to the unification of all Rus' lands.

Key words: Danylo Romanovych, coronation, Galician-Volhynian Chronicle, Golden Horde, Innocent IV, Poland, Lithuania, Mindaugas, Teutonic Order, anti-Tatar coalition.

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.26.4>

Матвійчук М. А.,

доктор філософії за спеціальністю 081 «Право», доцент, адвокат,
завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін
імені Василя Попелюшка

Національного університету «Острозька академія»

Герасимчук О. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
директор

Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського
Національного університету «Острозька академія»

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ РОСІЄЮ ПРОТИ УКРАЇНИ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗГЛЯДУ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ СУДІ

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочата у 2014 році й переросла в широкомасштабне вторгнення з 24 лютого 2022 року, супроводжується масовими порушеннями прав людини. Ці дії, серед яких численні випадки вбивств, депортацій, катувань та інших злочинів, визнані міжнародною спільнотою як злочини проти людяності. Міжнародний кримінальний суд (далі – МКС), що заснований на основі Римського статуту, відіграє ключову роль у притягненні до відповідальності винних осіб.

Метою цього дослідження є аналіз юридичних аспектів злочинів проти людяності, вчинених Росією, і оцінка перспектив їх розгляду в МКС. Використовуючи методи аналізу нормативно-правових актів, звітів міжнародних організацій та судової практики, дослідження пропонує структуровану оцінку фактів і можливих наслідків.

Злочини проти людяності є одними з найтяжчих порушень міжнародного права, спрямованими на захист людства від систематичних або масштабних атак на цивільне населення. Відповідно до Римського статуту, це такі злочини, як вбивства, депортації, тортури, сексуальне насильство, переслідування за політичними й етнічними мотивами та інші дії, що вчиняються в рамках узгодженої політики.

Ключовими ознаками таких злочинів є: 1) систематичність або масштабність атак; 2) цілеспрямованість проти цивільного населення.

Історичний розвиток концепції злочинів проти людяності почався з Нюрнберзького трибуналу, а пізніше закріпився в подальшій практиці міжнародних трибуналів, як-от Міжнародний військовий трибунал для Східної Азії, Міжнародний трибунал з Югославії, Міжнародний трибунал з Руанди, Надзвичайні палати в судах Камбоджі, Спеціальний суд у справах Сьєрра-Леоне, Спеціалізовані судові палати та спеціалізована прокуратура щодо Косово, Міжнародний кримінальний трибунал для Сирії, Міжнародний залишковий механізм для кримінальних трибуналів, що стали важливими прецедентами в боротьбі зі злочинами проти людяності [1].

Злочини проти людяності, вчинені Російською Федерацією в Україні, охоплюють широкий спектр порушень, які мають системний і масштабний характер. Ці дії спрямовані на знищення української нації та підірив її ідентичності.

Ракетні й артилерійські удари, що Росія систематично завдає по густонаселених районах України, супроводжуються руйнуванням житлових будинків та об'єктів критичної інфраструктури (обстріли в Бучі, Маріуполі, Харкові спричинили масову загибель мирних жителів) [2]. Агресор безкарно здійснює напади на об'єкти охорони здоров'я – лікарні, пологові будинки та мобільні шпиталі руйнуються, що прямо заборонено нормами міжнародного гуманітарного права, зокрема грубо порушуються норми Женевських конвенцій 1949 року та їхніх Додаткових протоколів 1977 року. Перша Женевська конвенція (про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях) передбачає, що «лікарні не підлягають нападу й повинні бути захищені й шановані за всіх обставин» (стаття 19), «захист лікарень може припинитися лише в тому разі, якщо вони використовуються для ворожих дій» (стаття 21) [3]. Четверта Женевська конвенція (про захист цивільного населення під час війни) зазначає, що цивільні лікарні

користуються особливим захистом і вони не можуть бути об'єктами нападу (стаття 18) [4]. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій (1977 р.), що застосовується до міжнародних збройних конфліктів, також вказує, що медичні підрозділи, зокрема лікарні та мобільні шпиталі, повинні бути поважані й захищені за будь-яких обставин (стаття 12), а захист медичних об'єктів поширюється й на об'єкти, що працюють у зонах конфлікту, якщо вони не використовуються для ворожих дій (стаття 15) [5]. Також і Додатковий протокол II до Женевських конвенцій (1977 р.) (застосовується до неміжнародних збройних конфліктів) забороняє нападати на медичні установи, які використовуються для лікування поранених, хворих і вагітних жінок (стаття 11) [6]. Зрештою, Римський статут Міжнародного кримінального суду (1998 р.) прямо відносить до воєнних злочинів умисний напад на лікарні, місця для лікування хворих і поранених, які не є військовими об'єктами (стаття 8 (2) (b) (ix)) [7]. Руйнування медичних закладів, передбачених як об'єктів захисту, є не лише порушенням гуманітарного права, а й становить воєнний злочин, за який передбачено міжнародну кримінальну відповідальність.

Окупаційна влада проводить систематичну депортацію українських громадян на територію Росії. За даними ООН, десятки тисяч людей були примусово вивезені, включно з дітьми. Дітей насильно розлучають із батьками, а деяких примусово віддають у російські сім'ї, що є порушенням Конвенції про права дитини [8]. За депортацію українських дітей 17 березня 2023 року Міжнародний кримінальний суд у Гаазі видав ордери на арешт Путіна і Львової-Белової.

Також на окупованих територіях російські військові застосовують фізичне та психологічне насильство. Свідчення очевидців із Херсонської області підтверджують катування електрошоком, знущання та побиття у «фільтраційних таборах». Зафіксовано численні випадки сексуального насильства над жінками, дітьми та навіть чоловіками, що є військовими злочинами [2].

Зрештою, знищення української ідентичності супроводжується заборонаю використання української мови та символіки на окупованих територіях, руйнуванням шкіл, що викладали українською мовою. Росія блокує гуманітарні коридори, не допускає допомоги до людей, які опинилися в облозі, та обстрілює конвої з продуктами харчування й ліками, що є порушенням міжнародного гуманітарного права.

Для формування доказової бази для розгляду справ у МКС є критично важливим документування воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Джерелами доказів є свідчення очевидців і постраждалих, фото- та відеодокази, документи та доповіді. Прямі свідки злочинів (жертви обстрілів, депортовані особи, біженці) є основними носіями інформації про обставини злочинів. Свідчення фіксуються українськими правоохоронними органами, громадськими організаціями та міжнародними спостерігачами. Здійснюються зйомки з дронів, збираються супутникові знімки та відео, опубліковані в соціальних мережах, що підтверджують масштаби злочинів. Усі дані верифікуються експертами для забезпечення їхньої автентичності. Корисними можуть бути звіти таких міжнародних організацій, як ООН, Amnesty International та Human Rights Watch. Особливо цінними є протоколи судово-медичних експертиз загиблих і поранених. Експертизи допомагають довести, що смерть або поранення спричинені конкретними діями, наприклад артилерійським обстрілом, авіаударами чи іншими актами насильства, які можуть бути кваліфіковані як воєнні злочини. Дані судово-медичних експертиз визнаються авторитетними доказами в міжнародних судових інстанціях, у тому числі в МКС. Аналіз протоколів може виявити спільні риси (наприклад, однакові типи поранень), що вказують на систематичний характер нападів або злочинів, які планувалися і здійснювалися з порушенням законів війни.

Роль національних і міжнародних інституцій у процесі розслідування воєнних злочинів, вчинених на території України під час російської агресії, є визначальною для забезпечення справедливості та покарання винних. Національні органи, зокрема Офіс Генерального прокурора України, відіграють ключову роль у координації процесу фіксації та документування злочинів. Це охоплює співпрацю з іншими правоохоронними структурами, як-от Національна поліція та Служба безпеки України, які спільно забезпечують збір доказової бази. Спеціальні групи документування працюють на деокупованих територіях, зокрема в Ірпені та Бучі, де вони фіксують свідчення очевидців, здійснюють фотозйомку місць злочинів і збирають матеріальні докази [2]. Такі дії забезпечують збереження фактів для подальшого використання як у національних судах, так і в міжнародних інстанціях.

Особливої уваги заслуговує міжнародна співпраця, яка значно посилює можливості української сторони в доведенні злочинів. Міжнародний кримінальний суд (МКС) активно співпра-

цює з українськими органами в питаннях обміну інформацією та формування доказової бази. Це дає змогу синхронізувати національні розслідування з міжнародними стандартами. Важливим інструментом для документування злочинів є розроблена фондом «Розумний суд» цифрова платформа, яка зберігає автентичність зібраних матеріалів і сприяє їх ефективному використанню в судових процесах. Паралельно міжнародні організації, наприклад ООН, Amnesty International та Human Rights Watch, беруть участь у незалежному моніторингу та підготовці звітів, які стають вагомими додатковими доказами у справах.

Доказова база, яка використовується для доведення злочинів, повинна відповідати жорстким критеріям. Зокрема, належність доказів визначається їх здатністю підтвердити ключові обставини злочинів, а їхня допустимість залежить від дотримання юридичних норм під час збору. Важливою вимогою є достовірність матеріалів, яка забезпечується через верифікацію доказів незалежними експертами. Наприклад, відео- та фотоматеріали мають підтверджуватися супутниковими даними або свідченнями очевидців. Судово-медичні експертизи є ще одним критично важливим джерелом, адже вони дають змогу точно встановити причини й обставини загибелі чи поранень.

Перспективи розгляду цих справ у МКС визначаються юрисдикцією цього органу, яка поширюється на злочини проти людяності, воєнні злочини та геноцид.

21 серпня 2024 року Верховна Рада України ухвалила рішення про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду, що дасть змогу Україні стати 125-ю державою-учасницею цього міжнародного правового механізму після набрання чинності відповідного документа. Законопроект № 0285 отримав підтримку 281 народного депутата. Україна підписала Римський статут ще 20 січня 2000 року, однак процес його ратифікації тривав понад два десятиліття. Причиною такої затримки стало рішення Конституційного Суду України від 11 липня 2001 року, який визнав окремі положення Римського статуту, зокрема абзац 10 преамбули та статтю 1, такими, що суперечать Конституції України. Суд обґрунтував це тим, що статут визначає Міжнародний кримінальний суд як інституцію, яка доповнює національну систему кримінальної юстиції, що, на думку суду, було несумісним із чинною на той час редакцією Конституції. Це унеможливило ратифікацію статуту до внесення відповідних змін до Основного закону України, які були запроваджені лише у 2016 році, відкривши шлях для остаточного вирішення цього питання. Це дає змогу суду розглядати злочини, вчинені в умовах російської агресії. У березні 2022 року прокурор МКС Карім Хан оголосив про відкриття офіційного розслідування, яке охоплює обстріли цивільних об'єктів, насильницькі депортації та тортури. Ці злочини систематично аналізуються, що дає можливість виявити загальну картину воєнних порушень. У вересні 2023 року Генеральний прокурор Андрій Костін і прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Хан оголосили про відкриття польового офісу МКС у Києві, що має *підвищити ефективність та оперативність реагування на злочини, які Росія продовжує щодня вчиняти проти України та українців [9]*.

Однак процес розслідування стикається із численними викликами. По-перше, політичний тиск, зокрема з боку Росії, суттєво перешкоджає роботі міжнародних органів, включно з блокуванням відповідних рішень Ради Безпеки ООН. Крім того, не всі держави світу підтримують діяльність МКС, що обмежує виконання його рішень. По-друге, значна частина окупованих територій залишається недоступною для міжнародних слідчих через бойові дії та російський контроль. По-третє, МКС стикається з проблемами фінансування та браком спеціалізованого персоналу, що уповільнює розгляд справ.

Незважаючи на ці труднощі, потенційні наслідки розгляду справ у МКС можуть мати важливе значення. Притягнення до відповідальності високопосадовців, причетних до злочинів, стане сигналом про неминучість покарання за воєнні злочини. Вироки суду можуть сприяти відновленню справедливості для жертв, зокрема шляхом визнання їхніх прав на компенсації. Крім того, розгляд справ про злочини проти людяності, вчинені в Україні, сприятиме вдосконаленню міжнародного кримінального права, створюючи нові прецеденти для захисту прав людини в контексті збройних конфліктів.

Отже, злочини проти людяності, вчинені Росією в Україні, є серйозним викликом для міжнародного права. Документування цих злочинів та їхній розгляд у МКС мають важливе значення для притягнення винних до відповідальності та формування нового стандарту правосуддя у випадках збройної агресії.

Для України співпраця з міжнародними інституціями є не лише засобом досягнення справедливості, але й інструментом захисту суверенітету та відновлення довіри до міжнародного правопорядку.

Список використаних джерел:

1. Махаринець Д. Є. Механізм діяльності міжнародних трибуналів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. Випуск 5. 2023. С. 24–29.
2. Докази воєнних злочинів та порушення МГП скоєні РФ під час воєнної агресії проти України протягом 22.03–05.04.2022. <https://truth-hounds.org/cases/dokazy-voyennyh-zlochyniv-ta-porushennya-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-skoyenni-rf-pid-chas-voyennoyi-agresiyi-proty-ukrayiny-22-berezhnya-5-kvitnya-2022/>.
3. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12.08.1949. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151#Text.
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text.
6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text.
7. Римський статут Міжнародного кримінального суду. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
8. Gabrielle Tétrault-Farber. UN urges Russia to end forcible transfer of Ukrainian children. February 8, 2024. <https://www.reuters.com/world/europe/un-urges-russia-end-forcible-transfer-ukrainian-children-2024-02-08/>.
9. У Києві розпочав роботу польовий офіс Міжнародного кримінального суду. <https://www.gp.gov.ua/posts/u-kijevi-rozpocav-robotu-polyovii-ofis-mizhnarodnogo-kriminalnogo-sudu>.

Матвійчук М. А., Герасимчук О. П.

Злочини проти людяності, що вчиняються Росією проти України: перспективи розгляду у Міжнародному кримінальному суді

У статті аналізується проблема злочинів проти людяності, які вчиняє Російська Федерація під час збройної агресії проти України, та оцінюються перспективи їхнього розгляду в Міжнародному кримінальному суді (МКС). Дослідження спирається на аналіз міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевських конвенцій та Римського статуту, а також звітів міжнародних організацій і судової практики. Авторами розглянуто систематичні атаки на цивільне населення, як-от ракетні удари, руйнування лікарень, депортації та катування. Особливу увагу приділено механізмам документування злочинів, зокрема фіксації свідчень, використанню технологій і міжнародної співпраці.

Ратифікація Римського статуту Україною та відкриття офісу МКС у Києві підкреслюють зростання ролі міжнародного правосуддя в розгляді таких справ. Однак науковці звертають увагу на виклики, зокрема політичний тиск, труднощі доступу до окупованих територій і обмежені ресурси суду. У статті наголошується, що ефективне розслідування цих злочинів є ключовим для забезпечення справедливості, відновлення міжнародного права та формування міжнародного прецеденту щодо злочинів проти людяності в сучасному конфлікті.

Ключові слова: злочини проти людяності, Міжнародний кримінальний суд, російська агресія, Україна, Женевські конвенції, Римський статут, воєнні злочини, депортація, катування, міжнародне правосуддя.

Matviichuk M. A., Herasymchuk O. P.

Crimes against humanity committed by Russia against Ukraine: prospects for consideration by the International Criminal Court

The article examines crimes against humanity committed by the Russian Federation during its armed aggression against Ukraine and evaluates the prospects of their adjudication by the International Criminal Court (ICC). The study is based on an analysis of international humanitarian law, including the Geneva Conventions and the Rome Statute, as well as reports from international organizations and judicial practices. The authors review systematic attacks on civilians, including missile strikes, hospital destruction, deportations, and torture. Special attention is given to mechanisms for documenting crimes, such as witness testimony recording, the use of technology, and international cooperation.

Ukraine's ratification of the Rome Statute and the establishment of the ICC office in Kyiv highlight the growing role of international justice in addressing these cases. However, the authors point out significant challenges, including political pressure, restricted access to occupied territories, and limited court resources. The article emphasizes that effectively investigating these crimes is essential for ensuring justice, restoring international law, and setting a precedent for addressing crimes against humanity in contemporary conflicts.

Key words: crimes against humanity, International Criminal Court, Russian aggression, Ukraine, Geneva Conventions, Rome Statute, war crimes, deportation, torture, international justice.

УДК 347.736

DOI <https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.26.5>

Мельников О. О.,

аспірант

Національного університету «Острозька академія»,

помічник судді

Північно-західного апеляційного господарського суду

ORCID: 0009-0004-1607-9785

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИСДИКЦІЇ СПОРІВ, СТОРОНОЮ В ЯКИХ Є ПЛАТНИК ПОДАТКІВ, СТОСОВНО ЯКОГО ПОРУШЕНО СПРАВУ ПРО БАНКРУТСТВО

Реалізація основного принципу верховенства права, який закріплено в статті 8 Конституції України, за своєю сутністю є важливим питанням формування правозастосовчої судової практики [6].

Згідно зі статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) кожній особі гарантовано право на справедливий суд [2]. Варто зазначити, що з метою дотримання вищезазначеного права судом, встановленим законом, слід ідентифікувати уповноважений орган, до компетенції якого належить право вирішувати певний спір.

Питання визначення суду, уповноваженого законом, є досі актуальною проблематикою в Україні, адже згідно з рішеннями Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), зокрема у справі «Шестопалова проти України» від 21.12.2017 [14], справі «Буланов та Купчик проти України» від 09.12.2010 [12], ЄСПЛ неодноразово констатував порушення розмежувань судових юрисдикцій в Україні.

Так, згідно зі статистичними даними, у 2018 році Велика Палата Верховного Суду (далі – ВПВС) вирішила 863 спори, у яких розглядалися, зокрема, питання щодо порушень місцевими та/або апеляційними інстанціями розмежувань юрисдикцій між судами. Уже у 2019 році ВПВС розглянула 1358 спорів, тобто 94 % від усіх розглянутих справ [7].

З огляду на вищезазначену статистику, з урахуванням розмежування судів за їх спеціалізаціями та прийняттям Верховною Радою України процесуальних кодексів в Україні питання суду, встановленого законом, залишається й досі болючим як серед теоретиків, так і серед практикуючих юристів, про що свідчить судова практика.

Зазначене також свідчить про порушення положень статті 13 Конвенції [2], адже неправильне застосування судом процесуальних норм, наявність непоодиноких випадків скасування судових рішень порушують право заявника як особи, яка під час звернення до суду має право на ефективний національний засіб юридичного захисту.

Варто звернути увагу на закріплені норми в статті 7 Кодексу України з процедур банкрутства (далі – КУЗПБ) та усталену судову практику. Так, першочергова мета і завдання розгляду справ позовного провадження в межах справи про банкрутство полягають у тому, що цей розгляд справ має перебувати у взаємозв'язку з реалізацією судових процедур банкрутства [5]. У судовій практиці сформовано правову позицію та введено поняття принципу концентрації справ у банкрутстві, згідно з яким усі судові провадження стосовно боржника повинні розглядатися в межах справи про банкрутства для розгляду всіх майнових спорів.

З огляду на непоодинокі кількість порушень розмежувань юрисдикцій між судами ця стаття має на меті звернути увагу на актуальність проблеми, зокрема, визначення суду, уповноваженого законом розглядати категорію спорів, стороною яких є платник податків і стосовно якого порушено справу про банкрутство.

Адже, як зазначеновище, згідно з частиною 2 статті 7 КУЗПБ, господарський суд, у провадженні якого перебуває справа про банкрутство, у межах цієї справи вирішує всі майнові спори, стороною яких є боржник. Відповідно до пункту 8 частини 1 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України) визначено, що до компетенції юрисдикції господарських судів належать підвідомчі справи про банкрутство та справи у спорах з майновими вимогами до боржника, стосовно якого відкрито провадження у справі про банкрутство [1].

Тобто формування принципу концентрації у справі про банкрутство узгоджується з вищезазначеними нормами в КУЗПБ та ГПК України.

Однак варто звернути увагу й на інші правові аспекти. Зокрема, згідно з пунктом 14.1.7 статті 14 Податкового кодексу України (далі – ПК України), оскарження рішень контролюючих органів, а саме оскарження платником податку податкового повідомлення – рішення про визначення сум грошового зобов'язання платника податків або будь-якого рішення контролюючого органу здійснюється в порядку і строки, встановлені цим кодексом за процедурами адміністративного оскарження, або в судовому порядку [8]. Також статтею 1 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України) визначено, що кожна особа має право в порядку, установленому цим кодексом, звернутися до адміністративного суду, якщо вважає, що рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень порушені її права, свободи або законні інтереси [4].

Отже, з урахуванням вищезазначених норм наявні дві правові позиції: усі майнові спори стосовно боржника у справі про банкрутство підвідомчі господарським судам, а спори, які пов'язані з оскарженням дій та/або бездіяльністю податкового органу, за своєю сутністю є публічно-правовими спорами, тож повинні розглядатися в порядку адміністративного судочинства.

З урахуванням вищезазначеного сформувалася неоднозначна судова практика. Для визначення суду, уповноваженого законом розглядати відповідну категорію спорів, ВПВС у постанові від 01.11.2023 у справі № 908/129/22 (908/1333/22) дійшла висновку, що КУзПБ та ПК України за своєю сутністю є спеціальними кодексами в частині розгляду окремо визначених видів спорів.

ВПВС вказала, що господарські спори (зокрема, спори про банкрутство) потрібно розглядати господарському суду з урахуванням норм, визначених ГПК України, та особливостей, які регулює КУзПБ.

Водночас окремі види адміністративних спорів (зокрема, у нашому випадку податкові спори) підлягають вирішенню в порядку адміністративного судочинства згідно з правилами КАС України й особливостями, які визначено у ПК України [9]. Отже, ВПВС дійшла висновку, що в разі, якщо заявник оскаржує дії / бездіяльність державного органу, то за своєю матеріально-правовою природою існує публічно-правовий спір, а отже, такі категорії спорів слід розглядати в порядку адміністративного судочинства.

Підсумовуючи вищезазначену правову позицію у справі № 908/129/22 (908/1333/22), слід висувати, що категорія спорів, як оскарження боржником (платником податків) рішень, дій / бездіяльності контролюючого органу, навіть з урахуванням наявної справи про банкрутство, за своїм матеріально-правовим характером є публічно-правовими. Саме тому першочергово суд, уповноважений законом, повинен перевірити законність дій державного органу. Отже, у цьому випадку ВПВС дійшла висновку, що цей спір належить до компетенції адміністративної юрисдикції.

Також у вищезазначеній справі наголошено, що розмежування юрисдикцій та визначення предметної юрисдикції суду, який має право розглядати певну категорію спорів, визначаються суто нормами процесуальних кодексів, а саме ГПК України, ЦПК України, КАС України, а не ПК України чи КУзПБ, що за своєю сутністю є кодифікованими актами, які покликані вирішити процедурні питання.

Отже, урахування принципу концентрації судових проваджень у межах справи про банкрутство, як зазначено в ст. 7 КУзПБ, слід застосовувати з урахуванням процесуальних кодексів, а саме ГПК України, КАС України та ЦПК України, а не КУзПБ чи ПК України.

Зі свого боку, розгляд неуповноваженим судом певної категорії спору автоматично порушує принцип верховенства права, а саме: право особи на ефективний засіб правового захисту та право на справедливий суд.

Сформована практика свідчить про те, що в разі, якщо предметом спору є оскарження дій чи рішень податкового органу, стороною яких є платник податків, стосовно якого порушено справу про банкрутство, слід розглядати в порядку адміністративного, а не господарського судочинства.

Також варто звернути увагу на судову практику ЄСПЛ, у якій висвітлювалися дотичні питання. Так, у рішенні від 12.07.2001 у справі «Феррацціні проти Італії» (Ferrazzini v. Italy), заява № 44759/98, зокрема, у пункті 29, висвітлено позицію, що податкові питання і досі становлять частину основного пакета прерогатив державних органів. При цьому відносини між платником податків і податковим органом і далі мають переважно публічний характер. ЄСПЛ вважає, що податкові спори виходять за межі сфери цивільних прав і обов'язків, незважаючи на матеріальні наслідки, які вони обов'язково створюють для платника податків [13].

Однак, незважаючи на сформовані правові висновки ВПВС, слід висувати продовження дискусій щодо правильного урегулювання зазначеного проблемного питання. Зазначене підтверджується й зареєстрованими законопроектами, які перебувають на розгляді в комітеті Верховної Ради України з питань правової політики.

Так, законопроектом № 11128 від 26.03.2024 пропонується закріпити право розгляду податкових спорів за адміністративною юрисдикцією без урахування порушеного провадження у справі про банкрутство [11].

Згідно з пояснювальною запискою до проєкту закону, зазначена ініціатива обумовлена, зокрема, висвітленою правовою позицією ВПВС у справі № 908/129/22 (908/1333/22), і загалом мотивована публічно-правовим характером податкових спорів та неоднаковою судовою практикою у питаннях адміністративної юрисдикції спорів, стороною яких є платник податків, стосовно якого порушено справу про банкрутство, що, зі свого боку, породжує правову невизначеність.

Водночас альтернативний законопроект № 11128-1 від 10.04.2024 пропонує інший підхід. Ініціатори законопроекту пропонують передати право вирішення податкових спорів боржника з державою до юрисдикції господарського суду, у якому порушено справу про банкрутство. У випадку, коли стосовно платника податків не порушено справу про банкрутство, ініціатори пропонують залишити право розгляду податкових спорів за підсудністю адміністративним судам [10].

Як указано в пояснювальній записці до проєкту закону, ініціатори пропонують розвивати усталений принцип концентрації справ за участю боржника у справі про банкрутство, у якій розглядаються як цивільні, так і адміністративні правовідносини щодо майна / майнових прав боржника. Тож, на переконання ініціаторів, зазначені зміни матимуть позитивний ефект для ефективного розгляду справ про банкрутство загалом і вирішення податкових спорів боржників зокрема.

На вищезазначену юридичну невизначеність і важливість її правильного унормування звертають увагу юристи-практики та теоретики, що підтверджує тезу актуальності наявної проблеми [3].

Отже, незважаючи на формування судової практики, наразі в Україні продовжується дискусія між практикуючими юристами та законотворцями для вирішення актуальної проблеми та забезпечення дотримання принципу верховенства права.

Список використаних джерел:

1. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 № 1798-XII. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 24.11.2024).
2. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950. Рада Європи. Конвенція. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 24.11.2024).
3. Колос Ю. В. Податкові спори банкрута: де розглядати? *Цензор.Нет*. URL: https://censor.net/ua/blogs/3490728/odnyu_z_problemi_protseuri_bankrutstva_trivalst (дата звернення: 24.11.2024).
4. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 24.11.2024).
5. Кодекс України з процедур банкрутства від 18.10.2018 № 4017-IX. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19#Text> (дата звернення: 24.11.2024).
6. Конституція України від 28.06.1996. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.11.2024).
7. Підходи Великої Палати Верховного Суду до визначення юрисдикційності спорів від 24.03.2020. *Судово-юридична газета*. URL: <https://bit.ly/3as715y> (дата звернення: 24.11.2024).
8. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата звернення: 24.11.2024).
9. Постанова Великої Палати Верховного суду від 01.11.2023 у справі № 908/129/22 (908/1333/22). Судове рішення. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114904850> (дата звернення: 24.11.2024).
10. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо юрисдикції спорів, стороною в яких є платник податків, щодо якого порушено справу про банкрутство) від 10.04.2024 № 11128-1. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44018> (дата звернення: 24.11.2024).
11. Проект Закону про внесення змін до статті 19 Кодексу адміністративного судочинства України щодо адміністративної юрисдикції спорів, стороною в яких є платник податків, щодо якого порушено

- справу про банкрутство від 26.03.2024 № 11128. Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43865> (дата звернення: 24.11.2024).
12. Рішення у справі «Буланов та Купчик проти України» від 09.12.2010 (заяви № 7714/06 та 23654/08). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_664#Text (дата звернення: 24.11.2024).
 13. Рішення у справі «Феррадіні проти Італії» (Ferrazzini v. Italy) від 12.07.2001 (заява № 44759/9). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_167#Text (дата звернення: 24.11.2024).
 14. Рішення у справі «Шестопалова проти України» від 21.12.2017 (заява № 55339/07). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c61#Text (дата звернення: 24.11.2024).

Мельников О. О.

Актуальні проблеми визначення юрисдикції спорів, стороною в яких є платник податків, стосовно якого порушено справу про банкрутство

У статті досліджується важливість правильного визначення юрисдикції суду, який уповноважений розглядати відповідну категорію спорів для дотримання принципу верховенства права. Приділено увагу праву на справедливий суд, а також праву на ефективний засіб юридичного захисту, які закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Досліджено актуальну судову практику, якою порушено питання щодо наявної правової колізії між господарськими й адміністративними судами під час розгляду справ позовного провадження в межах справи про банкрутство, у якій сторона оскаржує рішення та/або бездіяльність податкового органу. Зокрема, особливу увагу приділено проблемі розмежування юрисдикції спорів, стороною яких є платник податків, стосовно якого порушено справу про банкрутство. Також автор приділив увагу актуальним законопроектам, які розглядаються Верховною Радою України та покликані врегулювати актуальні спірні питання.

Ключові слова: розмежування спорів, юрисдикція, адміністративне судочинство, господарське судочинство, банкрутство, юрисдикція податкових спорів, право на справедливий суд, платник податків, оскарження рішення податкового органу.

Melnykov O. O.

Current problems of determining jurisdiction in disputes in which the party is a tax payer in respect of which a bankruptcy case is initiated

The article examines the importance of correctly determining the jurisdiction of the court that is authorized to consider the relevant category of disputes in order to comply with the principle of the rule of law. Attention is paid to the right to a fair trial, as well as the right to an effective means of legal protection, which are enshrined in the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Current judicial practice was studied, which raised the issue of the existing legal conflict between economic and administrative courts during the consideration of lawsuit proceedings within the bankruptcy case, in which the party appeals the decision and/or inaction of the tax authority. In particular, special attention is paid to the problem of delimiting the jurisdiction of disputes in which a party is a taxpayer, in respect of whom a bankruptcy case has been initiated. The author also paid attention to current draft laws that are being considered by the Verkhovna Rada of Ukraine and are intended to settle current controversial issues.

Key words: dispute resolution, jurisdiction, administrative proceedings, economic proceedings, bankruptcy, jurisdiction of tax disputes, right to a fair trial, taxpayer, appeal against the decision of the tax authority.

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.26.6>**Мусій О. І.,***аспірант за спеціальністю 081 «Право»**Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського**Національного університету «Острозька академія»*

ЦИФРОВІ ІННОВАЦІЇ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ

У сучасному світі цифрові технології з кожним днем відіграють все більшу роль у житті людини. Зокрема, відносини держави та громадян теж поступово переходять в електронний формат взаємодії. Україна – одна з лідерів запровадження цифрових технологій у державні сервіси. Український уряд добре впроваджує електронні рішення у сфері виконавчої влади та надання адміністративних послуг населенню. Більшість українців сьогодні користуються застосунками «Дія», «Резерв+», «Армія+» тощо. Українські цифрові рішення стають переможцями відомих міжнародних премій (міжнародний фестиваль креативників «Каннські Леви», Red Dot Awards тощо). За версією журналу Time у жовтні 2024 року державний мобільний застосунок «Дія» увійшов до списку 200 найкращих винаходів світу в категорії Apps & Software [4]. Цифрові технології стають хорошим рішенням для реформування будь-якої сфери суспільного життя, і система правосуддя не є винятком.

Метою цієї наукової статті є аналіз сучасних цифрових інновацій у вітчизняній і глобальній системах правосуддя, дослідження їх впливу на роботу судової системи, а також розгляд перспектив запровадження нових інноваційних інструментів у сфері українського судочинства.

З метою підвищення ефективності роботи судових інституцій, рівня їх прозорості та доступності для громадян держави часто запроваджують нові інноваційні рішення для системи правосуддя. Цифровізація системи судочинства стала світовою тенденцією серед розвинених країн і країн, що розвиваються. Тому найперше пропонуємо розглянути світовий досвід діджиталізації судових систем.

Серед інших держав лідером є Естонія, якій вдалося впровадити одну з найдосконаліших цифрових правових систем у світі. Проте державі це вдалося завдяки комплексному підходу й підготовці належної правової бази для цифровізації судової системи. Загальна електронна система Естонії називається E-Justice, і складається вона з п'яти основних елементів. Перший дає змогу громадянам та адвокатам подавати заяви в електронній формі, а суди можуть адмініструвати ці справи у єдиній електронній базі. Управління справами в цифровому світі забезпечує безперебійний потік інформації, що економить час і зменшує навантаження на державні інституції, які адмініструють відповідні процеси. Другим елементом інноваційної правової системи є вільний електронний доступ до правової інформації. Кожен охочий може знайти необхідні закони, підзаконні нормативно-правові акти та судові рішення через публічні бази даних. Такий вільний доступ до інформації дає можливість підвищити прозорість процесів, а також забезпечує зручність у доступі професійних правників і простих громадян до необхідних їм даних. Справи можна відстежувати в режимі реального часу, включно з доступом до судових рішень і документів. Усі докази також подаються в електронному форматі, що значно спрощує їх обробку й перевірку. Великі файли з доказами (аудіо та відео) теж можна завантажити до системи. Ще одним інноваційним рішенням є запровадження системи відеотрансляцій судових засідань. Судова система в Естонії дозволяє брати участь у засіданнях суду в режимі онлайн за допомогою системи відеоконференцій, що робить систему більш доступною для широкого кола людей, зокрема тих, що живуть у віддалених районах або ж мають проблеми з мобільністю. Розгляд більшості дрібних адміністративних справ відбувається без виклику сторін до суду, що дуже зручно для громадян, економить час на розгляд справи та зменшує навантаження на судову систему. Важливою є система електронної ідентифікації в судових сервісах, тут громадяни використовують цифрові ID-картки або мобільний ID. В Естонії широко застосовують електронні підписи та цифрові системи електронної автентифікації, що значно спрощує юридичні процеси (підписання документів, перевірка особи, тощо) і підвищує захищеність правової інформації. Важливим моментом є інтеграція системи E-Justice з іншими цифровими державними сервісами: реєстрами підприємств, базами даних нерухомості, системами соціального захисту тощо. Це дає змогу швидко обмінюватись інфор-

мацією між державними інституціями, обробляти її в найкоротші строки, що, зі свого боку, прискорює терміни ухвалення судового рішення. Проте схожі сервіси запровадили чимало країн світу, зокрема і Україна, але Естонія пішла ще далі й активно працює над упровадженням машинного читання і штучного інтелекту в роботі системи правосуддя. Зараз естонські суди вже використовують штучний інтелект для вирішення дрібних справ. Цей інноваційний підхід спрямований на подальше пришвидшення процесу розгляду простих, незначних справ. Цифрова правова система Естонії є інноваційною моделлю інтеграції технологій у систему судочинства, яка характеризується своїм високим рівнем ефективності, доступності та прозорості [5].

Коли ми розглядаємо правову систему Великої Британії, то на думку спадає традиційна, не дуже гнучка система судоустрою. Проте насправді британці останнім часом теж активно впроваджують цифрові технології у системі правосуддя. Реформа системи правосуддя через цифровізацію, відома як «Програма реформ судової системи» (HMCTS Reform Programme), була запущена Міністерством юстиції Великої Британії у 2016 році та покликана зробити правосуддя більш доступним, ефективним і сучасним. Велика Британія запустила спеціальні онлайн-сервіси для вирішення цивільних сімейних та адміністративних спорів. Одним із них є платформа Online Civil Money Claims, через яку можна подавати позови, пов'язані з фінансовими спорами, вартість яких не перевищує певної суми, та вирішувати їх повністю онлайн без потреби у фізичній присутності в суді. Схожа система діє для винесення рішення щодо дрібних злочинів. Для розгляду адміністративних порушень, як-от несплата штрафів, було створено онлайн-інструменти, які дають змогу обвинуваченим вирішувати справи дистанційно без відвідування суду. Велика Британія, так само як і Естонія, широко використовує системи відеоконференцій у судових процесах. Судові засідання проходять через системи відеозв'язку Cloud Video Platform (CVP). Ця технологія широко застосовувалася британськими судами під час пандемії COVID-19 і забезпечувала безперервну та доступну роботу судів навіть під час жорстких карантинних обмежень. У судах Великої Британії використовуються алгоритми для автоматизації рутинних завдань, таких як, наприклад, перевірка правильності й відповідності документів, розподіл справ серед суддів та управління судовими процесами. Британія впровадила систему HMCTS Common Platform, яка забезпечує інтеграцію всіх етапів розгляду справ у єдиній цифровій екосистемі. Ця платформа дає можливість поліції, судовим органам, прокурорам і адвокатам отримувати доступ до інформації про справи та редагувати її [7].

Щорічно Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ), що є судовим органом при Раді Європи (до її складу входять представники всіх 46 держав – учасниць Ради Європи) публікує звіт про ефективність роботи судів. Цього року інституція випустила вже свій 10-й звіт з моменту заснування у 2002 році. У звіті, зокрема, йдеться, що 44 держави-члени надають безоплатний доступ в режимі онлайн до юридичних текстів, прецедентного права судів та іншої правової інформації через вебсайти своїх судів. Один із розділів звіту має назву «Інформаційні та комунікаційні технології» і присвячений власне застосуванню інноваційних інструментів у судах. На думку експертів CEPEJ, у сучасних судах електронні рішення відіграють ключову роль і їх умовно можна поділити на три сфери: автоматизація, реорганізація та розвиток генеративних можливостей. По-перше, інноваційні технології сприяють автоматизації шляхом оптимізації завдань, що повторюються, як-от обробка документів, планування судових засідань, тим самим даючи змогу звільнити цінний час для персоналу судів для зсередження на більш складних питаннях. По-друге, інформаційно-комунікаційні технології дають можливість реорганізувати роботу суду шляхом надання інструментів для ефективного управління справами, розподілу ресурсів і моніторингу ефективності. Суди можуть покращити робочий процес, відстежувати хід справи та покращувати процеси прийняття рішень за допомогою цифрових платформ і баз даних. Нарешті, цифрові технології пропонують генеративний потенціал шляхом сприяння інноваціям у судовій системі. Від систем електронного документообігу до інструментів аналітики даних у правових і процесуальних документах сучасні технології дають змогу судам генерувати нові ідеї, покращити надання сервісів і адаптувати систему правосуддя до нових світових тенденцій. Варто зауважити, що інвестиції національних урядів у розвиток інноваційних інструментів у системі правосуддя збільшуються, і майже всі держави збільшили свій середній бюджет на інформаційно-комунікаційні технології на душу населення. Це свідчить про зростаюче значення цифрових технологій для судової системи. Рівень розгортання та використання електронних технологій значно відрізняється в державах. Цікаво відзначити, що деякі країни, які отримали найвищий бал за індексом розгортання, все ще мають дещо нижчий індекс використання. Останнім часом, особливо

в період пандемії COVID-19, багато держав досягли значного прогресу в запровадженні систем для дистанційних слухань справ у судах, і в 33 державах це можливо і у кримінальному процесі. Крім того, під час цього циклу оцінювання з'явилися нові інноваційні інструменти для допомоги суддям, що свідчить про початок значних змін, які можна буде побачити під час наступного циклу оцінювання [9].

Українська система правосуддя теж зазнала значних змін. Наприклад, в Україні запроваджено систему «Електронний суд» як одних із заходів у рамках реформи судової системи. Ця система надає громадянам можливість подати документи, сплатити судовий збір, отримати судові рішення за допомогою мережі Інтернет. Також цей сервіс забезпечує електронну комунікацію між учасниками судового процесу. Будь-хто може слідкувати за станом розгляду справи, подавати й отримувати процесуальні документи онлайн. Також в Україні діє Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС), що об'єднує всю мережу українських судів у єдину мережу. Ця система, подібно до британської чи естонської, забезпечує швидко та зручну комунікацію, а також обмін важливою інформацією між учасниками судового процесу й органами слідства. Українські суди активно використовують системи відеозв'язку в судовому процесі. Законодавство України передбачає можливість дистанційної участі в судових засіданнях через відеоконференцзв'язок, це стало особливо актуальним під час пандемії COVID-19 та дії правового режиму воєнного стану. Судова влада в Україні досліджує досвід іноземних колег щодо використання технологій штучного інтелекту в процесах судочинства. Зокрема, штучний інтелект планують застосовувати для аналізу документів і судових рішень, прогнозування результатів розгляду справи, а також повної автоматизації розподілу справ між суддями. Такі заходи цифровізації збільшують рівень прозорості, доступності й ефективності роботи судової системи, запобігають проявам корупції, зменшують людський фактор під час здійснення правосуддя та зменшують адміністративне навантаження на судову систему.

Проте перед українським урядом стоять і певні виклики в процесі запровадження електронних інструментів у системі правосуддя, перший із них – це кібербезпека. Державі надзвичайно важливо запровадити заходи щодо захисту чутливої інформації про осіб, персональних даних і конфіденційної інформації від зовнішнього світу та третіх осіб, що не беруть участі в процесі судочинства. Тут Україні варто звернутися до досвіду Естонії і запровадити належні системи автентифікації у єдиній електронній судовій системі держави. Другою проблемою є низький рівень цифрової грамотності населення, адже навіть не всі правники мають достатні знання та навички для використання електронних ресурсів і сервісів. І, звісно, в умовах обмеженості ресурсів, особливо в період воєнного стану, держава стикається з браком фінансових можливостей, адже великі цифрові проекти потребують значних інвестицій, регулярного оновлення та вдосконалення технологій.

Отже, Україна має добре розвинену систему цифрових рішень для державних сервісів, зокрема і для системи правосуддя. Проте і судовій сфері українському уряду ще є над чим працювати. Наприклад, варто продовжити розвивати функціонал сервісу «Електронний суд», забезпечувати розвиток матеріально-технічної бази судів для розвитку їх цифрових можливостей, розвивати цифрову освіту серед громадян і представників правничої спільноти, а також інтегрувати технології штучного інтелекту в процеси ухвалення рішень та оптимізації роботи суддів.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 30: станом на 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 06.12.2026 № 31: станом на 08.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text>.
3. Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : рішення Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>.
4. The best inventions of 2024. 200 innovations changing how we live. November 2024: Time. URL: <https://time.com/collection/best-inventions-2024/>.
5. Keith Binley. Marth 2024. Digitizing Estonias Judicial System: Court data solutions. URL: <https://courts-datasolutions.com/analysing-estonias-approach-to-digitising-judicial-systems/>.
6. Портал e-Estonia. URL: <https://e-estonia.com/>.
7. Досвід Великої Британії у впровадженні онлайн судів. Міністерство юстиції Великої Британії, HMCTS Reform Programme. URL: <https://www.gov.uk/guidance/the-hmcts-reform-programme>.

8. HMCTS Common Platform: UK Government. URL: <https://www.gov.uk/guidance/hmcts-common-platform-view-or-manage-a-case>.
9. European judicial systems: European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) evaluation report. URL: <https://rm.coe.int/cepej-evaluation-report-part-1-en-/1680b272ac>.

Мусій О. І.

Цифрові інновації в системі правосуддя

У статті досліджуються сучасні цифрові інновації, які застосовуються в системах правосуддя на національному та міжнародному рівнях. Авторка аналізує передовий досвід країн, зокрема Естонії та Великої Британії, які успішно впровадили цифрові технології у свої правові системи. Особливу увагу приділено електронним платформам для подання позовів, відеоконференціям у судових процесах і використанню штучного інтелекту для автоматизації рутинних завдань. Розглянуто український досвід, зокрема систему «Електронний суд» та Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему (ЄСІТС). Стаття акцентує увагу на позитивному впливі діджиталізації: підвищенні прозорості, доступності правосуддя й оптимізації судових процесів. Разом із тим зазначаються виклики, а саме забезпечення кібербезпеки, фінансування цифрових проєктів і підвищення цифрової грамотності. У підсумку зроблено висновок, що цифрові технології мають значний потенціал для реформування судових систем і для досягнення цього Україна повинна продовжувати інтегрувати інноваційні підходи.

Ключові слова: цифрові технології, електронний суд, діджиталізація, правова система, штучний інтелект, прозорість, автоматизація, кібербезпека, відеоконференції, доступність правосуддя.

Musii O. I.

Digital innovations in the justice system

This article explores contemporary digital innovations implemented in justice systems at both national and international levels. The author examines the best practices of countries such as Estonia and the United Kingdom, which have successfully integrated digital technologies into their legal systems. Particular attention is given to electronic platforms for filing claims, video conferencing in court proceedings, and the use of artificial intelligence to automate routine tasks. The Ukrainian experience, including the “Electronic Court” system and the Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS), is also analyzed. The article highlights the positive effects of digitalization, such as increased transparency, accessibility of justice, and process optimization. Simultaneously, it addresses challenges like ensuring cybersecurity, funding digital projects, and improving digital literacy. In conclusion, the article asserts that digital technologies hold substantial potential for reforming justice systems, and Ukraine must continue to integrate innovative approaches to realize this potential.

Key words: digital technologies, electronic court, digitalization, legal system, artificial intelligence, transparency, automation, cybersecurity, video conferencing, justice accessibility.

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.26.7>**Скарбарчук О. Г.,***доктор філософії за спеціальністю 081 Право,**старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін імені Василя Попелюшка**Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського**Національного університету «Острозька академія»*

ПОНЯТТЯ «СКЛАД КВАЗІКРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ»

Актуальність теми. З моменту запровадження відповідальності юридичних осіб за злочини, учинені їхніми уповноваженими особами, постала потреба чітко окреслити правовий статус і сутність таких правопорушень. В умовах розвитку антикорупційної політики України дослідження поняття квазікримінальних правопорушень є важливим для розуміння механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності. Незважаючи на те, що такі правопорушення є новим явищем у кримінальному праві, їх практичне значення швидко зростає, що потребує глибокого аналізу як для наукової спільноти, так і для правозастосовної практики. Дослідження об'єктивних і суб'єктивних ознак квазікримінальних правопорушень допомагає розширити розуміння механізмів їх кваліфікації та застосування відповідальності до юридичних осіб.

Постановка проблеми. Юридична відповідальність осіб завжди базується на чітко окреслених правових нормах і принципах. Проте, коли йдеться про відповідальність юридичних осіб за кримінальні правопорушення, скоєні їхніми уповноваженими особами, з'являються численні питання щодо природи такого порушення та його кваліфікації. Однією з головних проблем є відсутність детального роз'яснення складу квазікримінального правопорушення, що створює прогалини в застосуванні відповідних законодавчих норм. Іншою важливою проблемою є необхідність розмежування кримінальних і квазікримінальних правопорушень, що потребує глибшого теоретичного обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Попри впровадження інституту квазікримінальної відповідальності юридичних осіб, питання правової природи таких правопорушень не отримало належної уваги вчених. Існують окремі дослідження щодо відповідальності юридичних осіб за злочини їхніх представників, зокрема у сфері запобігання корупції. Однак більшість публікацій не приділяє належної уваги аналізу складу квазікримінальних правопорушень і їхніх відмінностей від традиційних кримінальних правопорушень. Квазікримінальні правопорушення як новела кримінального законодавства піддавались розгляду у працях П. П. Андрушка [1], К. Л. Бугайчука [2], Т. О. Гончар [3], І. В. Грищука [4], К. П. Задой [5], М. В. Крижановського [6], І. І. Митрофанова [7], А. С. Нерсисяна [8], М. І. Панова [9], О. Ф. Пасеки [10], О. В. Попович [11], О. Е. Радутного [12], М. О. Свіріна [13], В. В. Топчія [14], П. Л. Фріса [15], М. І. Хавронюка [16], С. О. Харитонова [9], Ю. В. Шинкарьова [17], Г. З. Яремко [18]. А. М. Ященко [19] й інших учених, проте дослідження специфіки квазікримінальних порушень залишається маловивченою сферою.

Виклад основного матеріалу. З набранням чинності Закону України (далі – ЗУ) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України» від 13 травня 2014 р. № 1261–VII [20] в Україні була запроваджена квазікримінальна (тобто адміністративна за наслідками для особи, але пов'язана з учиненням кримінального правопорушення та передбачена законом про кримінальну відповідальність) відповідальність юридичних осіб.

Як відомо, підставою для юридичної відповідальності є вчинення особою правопорушення за умови наявності правової (договірної-правової) норми, що встановлює міру відповідальності за нього. Отже, існує група норм права, які встановлюють підстави для застосування заходів кримінально-правового характеру, які застосовуються у процесі реалізації квазікримінальної відповідальності юридичної особи, але саме поняття квазікримінального порушення, а також його склад залишаються поза увагою наукової спільноти.

Це може бути зумовлене тим, що підставою для застосування заходів кримінально-правового характеру виступає або вчинення уповноваженою особою юридичної особи криміналь-

ного правопорушення від імені (п. 3 ч. 1 ст. 96–3 Кримінального кодексу України (далі – ККУ)) або в інтересах (пп. 1, 4–6 ч. 1 ст. 96–3 ККУ) такої юридичної особи або ж незабезпечення юридичною особою виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов’язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення кримінального правопорушення, передбаченого п. 2 ч. 1 ст. 96–3 ККУ. У зв’язку із цим не вбачається потреба у виділенні квазікримінального правопорушення в окремий різновид.

Правопорушення, учинюване юридичною особою, давно вже не вважається новелою у праві, оскільки цивілісти звично розглядають відповідальність юридичної особи за невиконання договірних зобов’язань і завдання шкоди державі, юридичним і фізичним особам.

У зв’язку з викладеним квазікримінальне правопорушення можна розглядати як правопорушення юридичної особи, яке полягає або в учиненні її уповноваженою особою кримінального правопорушення від імені або в інтересах юридичної особи, або в незабезпеченні юридичною особою виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов’язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції.

З погляду складу обставин, які підлягають установленню, можемо виділити три склади квазікримінального правопорушення:

1. Квазікримінальні правопорушення, об’єктивна сторона яких передбачає вчинення уповноваженою особою кримінального правопорушення, передбаченого пп. 1, 4–6 ч. 1 ст. 96–3 ККУ, від імені та в інтересах юридичної особи.

2. Квазікримінальні правопорушення, об’єктивна сторона яких передбачає незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов’язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із кримінальних правопорушень, передбачених пп. 2 ч. 1 ст. 96–3 ККУ.

3. Квазікримінальні правопорушення, об’єктивна сторона яких передбачає вчинення уповноваженою особою кримінального правопорушення, передбаченого пп. 3 ч. 1 ст. 96–3 ККУ, від імені юридичної особи.

У зв’язку з обмеженнями регламенту пропонуємо розглянути об’єктивні та суб’єктивні ознаки саме квазікримінального правопорушення, передбаченого пп. 1, 4–6 ч. 1 ст. 96–3 ККУ, конструкція складу якого демонструє всі наявні види складів кримінального правопорушення за його конструкцією. Так, щоби встановити факт учинення кримінального правопорушення, передбаченого вищевказаною нормою, в інтересах юридичної особи, необхідно довести, що воно:

а) призвело до отримання неправомірної вигоди юридичною особою (матеріальний склад квазікримінального правопорушення, оскільки наявний суспільно небезпечний наслідок);

б) було спрямоване на уникнення юридичною особою передбаченої законом відповідальності (формальний склад квазікримінального правопорушення, оскільки фактичного уникнення юридичною особою відповідальності, передбаченої законом, зазначеною нормою не вимагається);

в) створило умови для отримання неправомірної вигоди юридичною особою (усічений склад квазікримінального правопорушення, оскільки квазікримінальна відповідальність настає на стадії готування до нього).

Об’єктивна сторона квазікримінального правопорушення, передбаченого пп. 1, 4–6 ч. 1 ст. 96–3 ККУ, вимагає від уповноваженої особи юридичної особи саме активної форми поведінки у формі дії, спрямованої на досягнення протиправних результатів, описаних у прим. 2 до ст. 96–3 ККУ.

Об’єктивна сторона квазікримінального правопорушення, передбаченого пп. 1, 4–6 ч. 1 ст. 96–3 ККУ, не випадково була розглянута перед його об’єктом, оскільки так легше зрозуміти, на які саме відносини посягає квазікримінальне правопорушення. І це не відносини у сфері службової та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, на які так прозоро натякає отримувана юридичною особою неправомірною вигода. Але, якщо її взяти за орієнтир і розглядати як відхилення від нормальної діяльності юридичної особи, то можемо дійти висновку, що для підприємницьких товариств (ст. 84 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ)) таким предметом є відносини у сфері господарської діяльності, які не передбачають отримання прибутку таким методом, а для непідприємницьких товариств (ст. 85 ЦКУ) предметом квазікримінального правопорушення є відносини у сфері функціонування громадських організацій та політичних партій, діяльність яких узагалі не передбачає отримання прибутку.

Суб'єкти квазікримінального правопорушення – це юридичні особи, перелік яких міститься у ст. 96–4 ККУ.

Із суб'єктивної сторони квазікримінальне правопорушення, передбачене пп. 1, 4–6 ч. 1 ст. 96–3 ККУ, завжди вчиняється із прямим умислом. Окрім усвідомлення уповноваженою особою юридичної особи кримінально протиправного характеру свого діяння, що передбачено пп. 1, 4–6 ч. 1 ст. 96–3 ККУ, усвідомлення його суспільно небезпечних наслідків і бажання їх настання, остання повинна усвідомлювати, що вчинюване нею кримінальне правопорушення має призвести до отримання юридичною особою неправомірної вигоди, і бажати її настання, або лише усвідомлювати, що воно призведе до створення умов для отримання неправомірної вигоди юридичною особою, або сприятиме уникненню останньою передбаченої законом відповідальності.

Обов'язковим елементом суб'єктивної сторони квазікримінального правопорушення виступає його мета, яка конкретизується законодавцем у прим. 2 до ст. 96–3 ККУ:

- отримання юридичною особою неправомірної вигоди;
- створення умов для отримання такої вигоди;
- ухилення юридичної особи від передбаченої законом відповідальності.

Мотив, як елемент суб'єктивної сторони квазікримінального правопорушення, може бути схарактеризований як корисливий, адже перші два види мети спрямовані на набуття юридичною особою певних активів унаслідок незаконних дій її уповноважених осіб, а третій вид фактично має забезпечити юридичну особу від втрати активів унаслідок виплати штрафу (пені) або ж відшкодування збитків.

З урахування того, що квазікримінальне правопорушення є похідним від кримінального правопорушення, учиненого її уповноваженою особою, до ознак кримінального правопорушення додаються ознаки і його квазікримінального різновиду. І на цьому етапі виникають проблеми, які потребують додаткового вирішення. Розглянемо для прикладу публічні заклики до агресивної війни (ст. 436 ККУ) – класичне правопорушення з формальним складом, однак у разі вчинення його від імені та в інтересах юридичної особи відбуваються досить неочікувані трансформації об'єкта й об'єктивної сторони.

Публічні заклики до агресивної війни утворюють закінчений склад кримінального правопорушення з моменту їх повідомлення багатьом особам у їх присутності або із застосуванням технічних засобів масового інформування (наприклад, виступ по радіо чи телебаченню), незалежно від їхньої мети, однак законодавець передбачив, що такі заклики можуть мати на меті отримання юридичною особою неправомірної вигоди, створення умов до її отримання або ж можуть бути спрямовані на ухилення юридичної особи від передбаченої законом відповідальності, що вводить один із різновидів мети як обов'язковий елемент об'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Так само до об'єкта посягання кримінального правопорушення, передбаченого ст. 436 ККУ – мир між державами і народами, додається об'єкт квазікримінального правопорушення.

Із суб'єктивної сторони вчинення кримінального правопорушення, окрім усвідомлення службовою особою юридичної особи суспільно небезпечного характеру свого діяння, передбаченого ст. 436 ККУ, її усвідомлення, що його наслідком стане отримання юридичною особою неправомірної вигоди або створення умов для отримання такої вигоди, або ж ухилення юридичної особи від передбаченої законом відповідальності, а також бажання настання таких наслідків.

З усього вищевказаного можемо лише приблизно оцінити те, наскільки ускладнюється кваліфікація дій фізичної особи, яка у статусі уповноваженої особи вчиняє кримінальне правопорушення від імені та в інтересах юридичної особи.

Висновки. У результаті дослідження було встановлено, що квазікримінальне правопорушення є складним правовим феноменом, який потребує окремого розгляду в рамках відповідальності юридичних осіб. Автор пропонує визначення квазікримінального правопорушення як дій, учинених уповноваженими особами від імені юридичної особи або в її інтересах, які можуть призвести до незаконного отримання вигоди або ухилення від відповідальності. Важливим елементом є усвідомлення неправомірності дій особою, яка їх учиняє, та наявність прямого умислу. Практичне значення статті полягає в можливості використання її висновків для підвищення якості правозастосування у сфері відповідальності юридичних осіб, що стане основою для подальших реформ у цій галузі права.

Список використаних джерел:

1. Андрушко П. П. Щодо відповідальності юридичних осіб за корупційні правопорушення у вигляді застосування до них заходів кримінально-правового характеру. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 3. С. 104–115.
2. Особливості кримінального провадження щодо юридичної особи : науково-методичні рекомендації / К. Л. Бугайчук та ін. Харків : ХНУВС, 2015. 60 с.
3. Гончар Т. О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за чинним кримінальним кодексом України. *Правова держава*. 2014. № 17. С. 76–80.
4. Гришук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: de lege ferenda. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія «Юридична». 2012. № 4. С. 274–291.
5. Задоя К. П. Правова природа заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб. *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 4. С. 42–53.
6. Крижановський М. В. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: сутність та форми : дис. ... докт. філософії : 081. Харків, 2020. 231 с.
7. Митрофанов І. І. Засоби кримінально-правового впливу на юридичних осіб. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 126–134.
8. Нерсисян А. С. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи: аналіз нового законопроекту. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2013. № 2. С. 181–192.
9. Панов М. І., Харитонов С. О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як новела у кримінальному законодавстві України. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. Т. 2. № 3. С. 44–55.
10. Пасека О. Ф. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб: окремі проблемні питання. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія «Юридична». 2014. № 4. С. 253–263.
11. Попович О. В. Заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб: проблеми застосування та шляхи удосконалення. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2015. Т. 2. № 18. С. 96–99.
12. Радутний О. Е. Вчинення злочину від імені та в інтересах юридичної особи. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*. Харків, 2013. С. 244–248.
13. Свірін М. О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за законодавством України. *Наука і правоохорона*. 2015. № 2 (28). С. 146–153.
14. Топчій В. В. Характеристика заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія «Юриспруденція». 2015. Т. 2. № 18. С. 84–87.
15. Фріс П. Л. До питання про кримінальну відповідальність юридичної особи. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія «Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»». 2015. Т. 2. № 35. С. 152–156.
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та доп. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
17. Шинкарьов Ю. В. Правовий аналіз окремих новел законодавства про кримінальну відповідальність. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди*. Серія «Право». 2014. № 21. С. 96–100.
18. Яремко Г. З. Система заходів кримінально-правового характеру. *Часопис Академії адвокатури України*. 2014. Т. 7. № 4 (25). С. 89–96.
19. Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру: поняття, зміст і сутність. *Форум права : електронне наукове фахове видання*. 2013. № 3. С. 775–783.
20. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України : Закон України від 13.05.2014 р. № 1261–VII. Дата оновлення : 26.04.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1261-18> (дата звернення: 15.09.2024).

Скарбарчук О. Г.

Поняття «склад квазікримінального правопорушення»

У статті аналізується концепція квазікримінального правопорушення, яка була впроваджена в Україні після ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики» у 2014 році. Це явище, хоч і залишається поза увагою наукової спільноти, викликає багато дискусій стосовно його правової природи. У дослідженні пропонується визначення поняття «квазікримінальне правопорушення» як порушення, яке пов'язане з юридичною відповідальністю юридичних осіб за дії їхніх уповноважених осіб. Автор розглядає особливості складу таких правопорушень, зокрема об'єктивні та суб'єктивні ознаки, а також мотиви та цілі таких дій. У статті представлено три основні категорії квазікримінальних правопорушень залежно від типу дій уповноважених осіб. Окрема увага приділяється аналізу того, як об'єкт і об'єктивна сторона

квазікримінального правопорушення трансформуються у випадках, коли злочин учиняється від імені та в інтересах юридичної особи. Робота має на меті сприяти подальшим дослідженням у сфері відповідальності юридичних осіб за кримінальні та квазікримінальні правопорушення.

Ключові слова: квазікримінальна відповідальність, юридичні особи, кримінальне право, склад кримінального правопорушення.

Skarbarchuk O. H.

The concept “quasi-criminal offence”

The article analyses the concept of a quasi-criminal offence introduced in Ukraine after the adoption of the Law of Ukraine “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in the Field of State Anti-Corruption Policy” in 2014. Although this phenomenon remains outside the attention of the scientific community, it raises many debates about its legal nature. The study proposes to define the concept of “quasi-criminal offence” as a violation associated with legal liability of legal entities for the actions of their authorized persons. The author examines the peculiarities of such offences, including objective and subjective features, as well as the motives and purposes of such actions. The article presents three main categories of quasi-criminal offences depending on the type of actions of authorized persons. Particular attention is paid to the analysis of how the object and objective side of a quasi-criminal offence are transformed in cases where the offence is committed on behalf of and in the interests of a legal entity. The work aims to contribute to further research in the area of liability of legal entities for criminal and quasi-criminal offences.

Key words: quasi-criminal liability, legal entities, criminal law, corpus delicti of criminal offence.

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.26.8>**Стрельбіцька Л. Я.,***кандидат юридичних наук, доцент, адвокат**Національний університет «Острозька академія»*

ГЕНЕЗА СТАТУСУ ЗАСУДЖЕНОГО ЧАСІВ АВСТРО-УГОРЩИНИ ТА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Особливий інтерес викликає період перебування українських земель, зокрема Галичини, у складі Австрії – з 1772 р., а з 1867 р. – у складі Австро-Угорщини.

Кодифікація кримінально-процесуального права Австрії розпочалась у XVIII столітті, коли в 1768 р. в Австрії був затверджений Марією Терезією кримінальний кодекс (Constitutio Criminals Theresiana), який отримав скорочену назву «Терезіана». Кодекс цей складався з двох частин, з яких перша стосувалася процесуального, друга – матеріального права. Система покарань була дуже жорстокою, процес мав інквізиційний характер із широким застосуванням тортур. Кодекс цей не діяв у Галичині з матеріального права, але був запроваджений там з 1774 р. в частині процесуального права [1, с. 70–71]. Головним законодавчим актом, що регулював кримінальний процес на території Галичини, був австрійський кримінально-процесуальний кодекс, прийнятий 23 травня 1873 року. Цей кодекс поширював чинність на всю територію імперії, у тому числі й на Галичину, що перебувала у складі Австрії.

Основним учасником в австрійському кримінальному процесі був підозрюваний, який фігурував на етапі проведення дізнання. Коли ж було ініційоване попереднє слідство, підозрюваний набував статусу обвинуваченого. Лише коли обвинувачений поставав перед судом, його називали оскарженим [2].

Про особу засудженого в законі йшлося у стадії виконання вироку суду з прив'язкою щодо особливостей відбування покарання засудженими, які були студентами, циганами, військовослужбовцями. У статті 23 можна знайти певні особливості, що стосуються засуджених-іноземців: «Про правосильно запавші вироки на російських підданих за злочини і провини, належать повідомити російські влади, в дипломатичній дорозі, при дорученню французького або німецького переводу запавшого вироку. Так само поставлено в договорі з Сербією про підданих сеї держави» [3, с. 195]

Стаття 26 цього кодексу зазначала: «Коли заряджено карне поступоване против скитаючихся циганів, належить зарядити, аби по закінченню карного поступовання, без огляду на его вислід, політична власть в хвили їх випущення з в'язниці могла їх переняти для переведення дальшого поступовання (віддане до закладу примусової праці, видалене)» [3, ст. 26].

Як бачимо, питання ставлення до засуджених носило більш політичний характер, оскільки в Галичині судді були поляками і здебільшого вид і термін покарання для польських засуджених визначали найбільш гуманним. Але українським засудженим визначали міру покарання найбільш суворо. Покарання не ставило собі за мету виправлення злочинця, йшлося про його виключення з суспільства, для якого він був шкідливим або небезпечним. Особливості існували щодо виконання такого виду покарання, як смертна кара, яка за вироком суду мала бути виконана наступного ранку після ознайомлення засудженого з відмовою у помилуванні. Повідомити засудженому про виконання вироку мала комісія, що складалася з головуючого, двох свідків і прокурора, у такий день, який не був би передоднем неділі або свята, що відзначалося всіма чи лише засудженим у зв'язку з релігійною належністю. Суд гарантував засудженому священика для сповіді та відпущення гріхів, дозволялося також прощання із близькими родичами. Кримінально-процесуальний кодекс 1873 року встановлював виконання смертної кари через повішання. Але було визначено ряд злочинів, смертна кара щодо яких виконувалася через розстріл. Сама страта виконувалася на території в'язниці. На страті могли бути присутні, крім комісії, ще й захисник засудженого, лікар, священник, урядовці суду, прокуратури, поліції. Це все було визначено нормами кримінально-процесуального кодексу 1873 року. Отже, аналіз норм та інститутів австрійського кримінально-процесуального кодексу 1873 року дає право стверджувати, що вони були досить демократичними незважаючи на те, що австрійське кримінально-процесуальне законодавство, яке діяло на території Галичини, було застарілим і недосконалим та сприяло

утвердженню позицій Австрії та Австро-Угорщини у використанні й експлуатації західно-українських земель [4, с. 421].

У період 1917–1920 років функціонувало кілька форм української національної державності, а саме: Українська Народна Республіка (далі – УНР), держава гетьмана П. Скоропадського, Західно-Українська Народна Республіка (далі – ЗУНР). З приходом до влади Директорії держава знову отримала назву Українська Народна Республіка. Директорії прийшлося зіткнутися з проблемою колізій з попередніми й паралельними системами законодавства. Загалом же Директорія вибрала той самий шлях, що і гетьман Скоропадський – частково відмінюючи одні закони, відновлюючи дію інших залежно від їх політичних інтересів.

Судові і правоохоронні органи 1917–1918 років у своїй діяльності переважно керувалися кримінальним і кримінально-процесуальним кодексом Російської імперії із змінами, які внесені Тимчасовим урядом.

У зв'язку з відсутністю єдиного нормативного акта, який би регулював судочинство, у 1920 році було прийнято рішення про створення Кримінально-процесуального кодексу Української Народної Республіки. Його розробкою займалися українські юристи на підставі чинного тоді законодавства з урахуванням військової обстановки. Однак результати кодифікаційної комісії не були реалізовані, оскільки в листопаді 1920 року війська УНР покинули територію України, зайняту більшовиками.

Отже, нормативно-правові акти, що були прийняті Центральною Радою, урядом П. Скоропадського і Директорії, не діяли через зміну влади та складну політичну й військову ситуацію в Україні на той період часу [5].

Проте, незважаючи на дію Статуту кримінального судочинства на території УНР, було прийнято «Інструкцію військовому революційному суду» (1918 р.), перший нормативно-правовий акт з питань судочинства.

Варто згадати про наказ від 22 листопада 1918 року «Про створення військових польових судів» [6 с. 2], адже саме діяльність військово-польових судів стала якісним підґрунтям для розробки закону «Про надзвичайні військові суди», який був прийнятий 26 січня 1919 року. У цьому нормативно-правовому акті норми матеріального і процесуального права містились дещо хаотично. У статті 23 зазначалось, що вирок («присуд») оголошувався публічно і вважався остаточним, не міг бути оскаржений і виконувався негайно [7].

Статтею 24 цього закону регулювався порядок оскарження винесеного судом рішення: «Коли винимого засуджено на смерть, то він або його оборонець мають право звернутись на протязі шости годин після оголошення вироку до Верховної Влади, а в дієвій армії до Головного Отамана з проханням про помилування або полегшення кари. Коли засуджений заявить, що таке прохання подати хоче, то предсідатель доручає секретареві записати це прохання, якщо засуджений або його оборонець особисто написати прохання не має змоги або не вміє» [135]. Якщо прохання засудженого або його захисника про помилування чи полегшення покарання буде задоволено, то його негайно разом із справою надсилали до Головної військової судової управи, яка зі своїм висновком подає справу до Верховної Влади чи до Головного отамана. До вирішення цього питання виконання смертної кари відкладалось. Окрім цього, надзвичайному військовому судові надавалось право змінювати покарання у вигляді смертної кари на безстрокову чи строкову каторгу [7].

Список використаних джерел:

1. Кульчицький В. С. Апарат управління Галичиною у складі Австро-Угорщини / В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко, О. І. Мікула, І. Ю. Настасяк. Львів : Тріада плюс, 2002. 88 с.
2. Худо́ба Н. Джерела, структура та основні положення Австрійського кримінально-процесуального кодексу 1873 р. URL: <http://radnuk.info/home/24322-1873- html>.
3. Стебельський П. Австрійський процес карний [Текст]: коментар. Львів, 1901. (Правнича бібліотека; Т. 1) Вип. 1. [Б.м.]; [б.в.], 1901. С. 195.
4. Худо́ба Н. В. Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 1873 року та його застосування на території Галичини. *Форум права*. 2009. № 2. С. 417–422.
5. Песцов Р. Г. Історичний розвиток інституту заочного провадження у кримінальному процесі України. URL: http://www.vuzlib.com.ua/ articles/book/25551-Istorichnijj_rozvitok_instit/1.html.
6. Про створення військових польових судів : наказ командира Осадного корпусу; за станом на 22 листопада 1918 р. / Директорія УНР: офіц. вид. *Вістник Української Народньої Республіки*. 1918. № 7. 8 с.
7. Закон про деякі зміни закону з дня 26-го січня 1919 року про Надзвичайні Військові Суди. URL: [http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1920\(08\)04.zakon_sud.php](http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc2/1920(08)04.zakon_sud.php).

Стрельбіцька Л. Я.

Гене́за статусу засудженого часів Австро-Угорщини та Української Народної Республіки

Стаття присвячена аналізу еволюції статусу засудженого в різні історичні періоди, зокрема за часів Австро-Угорської імперії та Української Народної Республіки (УНР). У дослідженні розглядаються особливості кримінально-процесуального законодавства Австрії, його застосування на території Галичини, а також правовий статус засуджених у контексті соціально-політичних умов. Описано ключові етапи розвитку австрійського кримінального процесу, включно із запровадженням Кодексу 1873 року, який діяв і в Галичині. Автор акцентує увагу на специфіці виконання покарань, зокрема смертної кари, і дискримінаційних підходах до засуджених різного етнічного походження.

У період існування УНР також відзначається низка особливостей у правовому регулюванні статусу засуджених. Центральна Рада, уряд Скоропадського та Директорія приймали нормативно-правові акти, які переважно не діяли через часті зміни влади й військово-політичну нестабільність. Автор аналізує вплив тимчасових інструкцій, а саме «Інструкції військовому революційному суду» та закону «Про надзвичайні військові суди», на становище засуджених і особливості судового процесу.

Стаття показує, як статус засудженого формувався під впливом правових, політичних та соціальних чинників у різні історичні епохи, демонструючи їх вплив на сучасне розуміння прав і обов'язків цієї категорії осіб.

Ключові слова: статус засудженого, Австро-Угорщина, Галичина, Українська Народна Республіка, кримінальний процес, судові органи, смертна кара, військові суди, дискримінація, історія права.

Sterlbitska L. Ya.

Genesis of the status of a convict in the times of the Austro-Hungarian Empire and the Ukrainian People's Republic

The article examines the evolution of the status of convicts during different historical periods, particularly under the Austro-Hungarian Empire and the Ukrainian People's Republic (UPR). The study explores the specifics of Austria's criminal procedure legislation, its application in Galicia, and the legal status of convicts within the socio-political context. Key stages of the Austrian criminal process are described, including the implementation of the 1873 Code, which was enforced in Galicia. The author emphasizes peculiarities of punishment execution, such as capital punishment, and discriminatory approaches toward convicts of various ethnic backgrounds.

The period of the UPR also features notable peculiarities in the legal regulation of convicts' status. Legislative acts issued by the Central Council, the government of Hetman Skoropadskyi, and the Directorate were often rendered ineffective due to frequent power changes and military-political instability. The author analyzes the impact of temporary directives, such as the "Instruction for the Military Revolutionary Court" and the "Law on Extraordinary Military Courts," on the position of convicts and the specifics of the judicial process.

The article illustrates how the status of convicts was shaped by legal, political, and social factors in different historical epochs, highlighting their influence on modern interpretations of the rights and obligations of this category of persons.

Key words: convict status, Austro-Hungarian Empire, Galicia, Ukrainian People's Republic, criminal process, judicial bodies, capital punishment, military courts, discrimination, legal history.

УДК 346.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.26.9>

Шабаровський Б. В.,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін імені Василя Попелюшка

Національного університету «Острозька академія»,

адвокат

АО «ЮФ «Василь Кісіль і Партнери»

ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД ЯК СУБ'ЄКТ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ

Проблематика доказів і доказування в господарському процесі є завжди актуальною, а тому так чи інакше була предметом дослідження багатьох авторів. А втім, питання того, якою мірою суд є суб'єктом збирання доказів у господарському процесі відповідно до положень чинного Господарського процесуального кодексу України та практики його застосування, наразі не знайшло вичерпного відображення в літературі.

Одними із засад (принципів) господарського судочинства є змагальність сторін і диспозитивність (п. 4 та п. 5 ч. 3 ст. 2 Господарського процесуального кодексу України) [1]. Засада змагальності сторін, як її розкрито в ст. 13 ГПК України, полягає, зокрема, в тому, що кожна сторона, з одного боку, повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених законом, а з іншого – несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій (ч. 3 та ч. 4 ст. 13); тоді як суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість: 1) керує ходом судового процесу; 2) сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами; 3) роз'яснює у разі потреби учасникам судового процесу їхні процесуальні права й обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій; 4) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом; 5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків (ч. 5 ст. 13 ГПК України).

Як бачимо, відповідно до засади змагальності сторін саме сторони повинні доводити обставини, які мають значення для справи і на які вони посилаються як на підставу своїх вимог або заперечень (тобто обставини, які входять до предмета доказування), і несуть ризики настання наслідків невиконання ними цього обов'язку, тоді як серед повноважень суду не наведено повноважень зі збирання доказів, а лише сприяння в реалізації прав, запобігання зловживанню правами та вжиття заходів для виконання сторонами їх обов'язків.

У цьому контексті видається цілком логічним перше речення ч. 1 ст. 14 ГПК України, у якій розкривається зміст засади диспозитивності господарського судочинства: «Суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим Кодексом випадках». Натомість друге речення цієї ж частини вказує на те, що суд *має право*, а в певних випадках, встановлених цим кодексом, *навіть обов'язок*, збирати докази: «Збирання доказів у господарських справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених цим Кодексом».

І справді, за ретельного вивчення ГПК України та практики його застосування можна виявити норми, що наділяють господарський суд повноваженнями збирати докази.

1. По-перше, такою нормою є ч. 4 ст. 74 ГПК України, у якій наведено: «Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів». Як бачимо, у цій статті наведено виняток із засади змагальності сторін, відповідно до якої саме сторони повинні довести ті обставини, на які вони посилаються: суд може з власної ініціативи витребувати докази у випадку, якщо суд має сумніви в добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів. При цьому обов'язки учасників справи щодо доказів наведені не лише в ст. 42 ГПК України (сприяти своєчасному, всебічному, повному й об'єктивному встановленню всіх обставин справи – п. 2 ч. 2 ст. 42 ГПК України; подавати всі наявні у них докази в порядку та строки, встановлені законом або судом, не при-

ховувати докази – п. 4 ч. 2 ст. 42 ГПК України), а й у ч. 1 ст. 74 ГПК України, відповідно до якої кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень.

Отже, відповідно до ч. 4 ст. 74 ГПК України, якщо суд має сумніви в тому, що учасники справи добросовісно виконують свої обов'язки з подання всіх наявних доказів, зі сприяння своєчасному, всебічному, повному й об'єктивному встановленню всіх обставин справи і в більш широкому значенні – обов'язки довести ті обставини, на які сторона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, то суд має право витребувати докази за власною ініціативою. Як зазначає Верховний Суд, «відповідно до статті 74 ГПК України обов'язок доказування, зокрема подання доказів, покладено на сторони та інших учасників справи. Однак зазначене не позбавляє суд права витребувати у сторони докази у передбаченому статтею випадку» [5].

З огляду на наведене можна не погодитися з А. М. Селівonom, який у дисертаційному дослідженні на тему «Витребування доказів у господарському процесі» (2023 рік) дійшов висновку, що пряме впровадження принципу змагальності призвело до майже повного позбавлення суду права витребувати докази з власної ініціативи [6, с. 65].

Як зазначив Верховний Суд у постанові від 20.08.2024 у справі № 916/4093/23 (п. 8.62), «у тому випадку, коли саме у суду виникли сумніви щодо підтвердження надання послуг за договором, укладеним відповідачем та третьою особою, відповідно до зазначених вище положень ГПК України він не був позбавлений права витребувати у третьої особи копію цього договору та в разі необхідності й інші докази, зазначені в ухвалених судових рішеннях у справі» [4].

У доктрині ж наводиться такий приклад застосування ч. 4 ст. 74 ГПК України: «...у випадку, коли у суду під час розгляду справи за позовними вимогами про стягнення оплати за договором купівлі-продажу виникають сумніви щодо підтвердження оплати за долученою до матеріалів справи копією платіжного доручення (оскільки вона не містить підпису відповідальної особи та відбитку штампа банку), суд має право витребувати у сторони копію платіжного доручення, засвідчену підписом сторони та відбитком штампу банку, та в разі необхідності інші докази, а не вважати цей факт доведеним» [2, с. 28].

За структурою норми (ч. 4 ст. 74 ГПК України) витребування судом доказів з власної ініціативи наведено як єдиний виняток із засади змагальності сторін: «...суд не може збирати докази <...> з власної ініціативи, крім витребування доказів у випадку <...>» Насправді подальший аналіз норм ГПК України дасть змогу пересвідчитися в тому, що цей виняток не є єдиним.

2. Так, повноваження господарського суду щодо самостійного збирання доказів містяться й у нормах ГПК України щодо призначення та проведення експертизи. Відповідно до ч. 1 ст. 99 ГПК України, «суд за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи призначає експертизу у справі за сукупності таких умов: 1) для з'ясування обставин, що мають значення для справи, необхідні спеціальні знання у сфері іншій, ніж право, без яких встановити відповідні обставини неможливо; 2) жодною стороною не наданий висновок експерта з цих самих питань або висновки експертів, надані сторонами, викликають обґрунтовані сумніви щодо їх правильності, або за клопотанням учасника справи, мотивованим неможливістю надати експертний висновок у строки, встановлені для подання доказів, з причин, визнаних судом поважними, зокрема через неможливість отримання необхідних для проведення експертизи матеріалів». Тобто в ч. 1 ст. 99 ГПК України передбачено повноваження суду в наведених в цій нормі випадках призначити експертизу за власною ініціативою. При цьому конструкція «суд призначає», а не «суд має право призначити» вказує на те, що суд зобов'язаний призначити експертизу за клопотанням учасника справи або за власною ініціативою в разі настання умов, викладених у ч. 1 ст. 99 ГПК України. Для порівняння: у ч. 1 ст. 136 ГПК України зазначено, що суд має право вжити заходів забезпечення позову.

На практиці суди нерідко послуговуються наданим їм повноваженням і призначають експертизу за власною ініціативою. До прикладу, у справі № 910/10742/23 Господарський суд міста Києва ухвалою від 02.11.2024 призначив судову експертизу за власною ініціативою [10].

Окремо в ГПК України передбачене й повноваження суду призначити з власної ініціативи додаткову та повторну експертизу. Так, відповідно до ч. 1 ст. 107 ГПК України, «якщо висновок експерта є неповним або неясним, за клопотанням учасника справи або з власної ініціативи суд може призначити додаткову експертизу, яка доручається тому самому або іншому експерту (експертам)», а відповідно до ч. 2 цієї ж статті, «за наявності сумнівів у правильності висновку експерта (необґрунтованість, суперечність з іншими матеріалами справи тощо) за

клопотанням учасника справи або з власної ініціативи суд може призначити повторну експертизу, доручивши її проведення іншим експертам».

3. Також у ст. 84 ГПК України, яка має назву «Судові доручення щодо збирання доказів», передбачено, що «суд, який розглядає справу або заяву про забезпечення доказів, в разі виникнення потреби в збиранні доказів за межами його територіальної юрисдикції може доручити відповідному суду вчинити певні процесуальні дії» (ч. 1). Відповідно до ч. 2 цієї статті, в ухвалі про судові доручення, з-поміж іншого, зазначаються докази, які повинен зібрати суд, що виконує доручення, зокрема, перелік питань, поставлених учасниками справи та судом свідку.

На практиці суди переважно застосовують ст. 84 ГПК України для надання судових доручень щодо відібрання експериментальних зразків підпису, необхідних для проведення почеркознавчої експертизи. До прикладу, Господарський суд Житомирської області ухвалою від 13.11.2024 у справі № 906/818/24 направив судові доручення Господарському суду Дніпропетровської області щодо збирання доказів шляхом відібрання експериментальних зразків підпису [7]. При цьому достатньо спірним є питання можливості застосування ст. 84 ГПК України саме з метою відібрання зразків підписів, оскільки зразки підписів в цій ситуації навряд чи є доказами відповідно до ст. 73 ГПК України («доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи»), а є матеріалами, необхідними для проведення експертизи (ст. 102 ГПК України).

Разом із цим ст. 84 ГПК України застосовується судами не лише з метою відібрання експериментальних зразків підписів. До прикладу, Господарський суд Київської області ухвалою доручив Господарському суду Дніпропетровської області викликати свідка із зазначенням конкретних питань [9].

4. Господарський суд наділений також повноваженнями оглядати вебсайт (сторінку), інші місця збереження даних в мережі Інтернет із метою встановлення та фіксування їх змісту.

Відповідно до ч. 7 ст. 82 ГПК України, «у порядку, передбаченому цією статтею, суд за заявою учасника справи чи з власної ініціативи може оглянути вебсайт (сторінку), інші місця збереження даних у мережі Інтернет з метою встановлення та фіксування їх змісту. У разі необхідності для проведення такого огляду суд може залучити спеціаліста».

У п. 113 Окремої думки судді Верховного Суду І. Кондратової від 24.10.2023 у справі № 910/7352/22 звернуто увагу на те, що суд може з власної ініціативи оглянути вебсайт з метою встановлення та фіксування його змісту, попередньо повідомивши про це учасників справи, та складає відповідний протокол [3].

5. Повноваження господарського суду витребувати оригінал письмового чи електронного доказу, якщо подано його копію (ч. 6 ст. 91 ГПК України, ч. 5 ст. 96 ГПК України) навряд чи можна вважати такими, що спрямовані на збирання доказів. У такому разі у справі вже наявний доказ, поданий в належно засвідченій копії, як це передбачено в ч. 2 ст. 91 та ч. 3 ст. 96 ГПК України відповідно, а витребування судом оригіналу цього доказу слугує способом його перевірки.

Те ж саме стосується й постановки судом питань експертові, який відповідно до ч. 4 ст. 69 ГПК України зобов'язаний з'явитися до суду за його викликом, роз'яснити свій висновок і відповісти на питання суду й учасників справи. Згідно із ст. 73 ГПК України, одними із засобів доказування є показання свідка та висновки експерта, такого джерела доказів, як показання експерта, чинним господарським процесуальним законодавством не передбачено. Тому допит експерта, у тому числі й судом, є способом перевірки висновку експерта, але не є збиранням доказів.

Дещо інша ситуація з допитом свідка. Відповідно до ч. 5 ст. 211 ГПК України, «головуючий у судовому засіданні та інші судді можуть ставити свідкові питання в будь-який час його допиту», а в ч. 6 цієї статті передбачено, що «головуючий у судовому засіданні та інші судді мають право з'ясовувати суть відповіді свідка на питання учасників справи, а також ставити питання свідку після закінчення його допиту учасниками справи». Системне тлумачення положень статей 88–89 та 211 ГПК України вказує на те, що процесуальним джерелом показань свідка є як заява свідка, так і надані ним у судовому засіданні показання. З огляду на це господарський суд наділений повноваженням збирати докази і шляхом допиту свідка в судовому засіданні.

Отже, попри наявність у господарському процесуальному законодавстві України засад змагальності сторін і диспозитивності, господарський суд все ж наділений повноваженнями

збирати докази в чітко передбачених законом випадках, а саме: витребування доказів судом з власної ініціативи у випадку, коли суд має сумніви в добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 4 ст. 74 ГПК України), призначення експертизи з власної ініціативи, у тому числі повторної та додаткової (ст. 99, ст. 107 ГПК України), надання доручень на збирання доказів (ст. 84 ГПК України), огляд вебсайту (сторінки), інших місць збереження даних у мережі Інтернет із метою встановлення та фіксування їх змісту (ч. 7 ст. 82 ГПК України), допит свідка судом (ч. 5 та ч. 6 ст. 211 ГПК України).

Список використаних джерел:

1. Господарський процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 25.11.2024).
2. Докази і доказування в господарському судочинстві: основні поняття інституту доказів, види доказів в господарському процесі, особливості засобів доказування, порівняння з іншими видами судочинства, актуальна судово практика / під заг. ред. Петкова В. П. Київ : ВД «Професіонал», 2024. 550 с.
3. Окрема думка судді Верховного Суду І. Кондратової від 24.10.2023 у справі № 910/7352/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115971345> (дата звернення 25.11.2024).
4. Постанова Верховного Суду від 20.08.2024 у справі № 916/4093/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121174237> (дата звернення: 25.11.2024).
5. Постанова Верховного Суду від 30.03.2023 у справі № 905/2307/21 (905/496/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110279428> (дата звернення: 25.11.2024).
6. Селівон А. М. Витребування доказів у господарському процесі : кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Державний податковий університет, Ірпінь, 2023.
7. Ухвала Господарського суду Житомирської області від 13.11.2024 у справі № 906/818/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123010239> (дата звернення 25.11.2024).
8. Ухвала Господарського суду Запорізької області від 11.04.2024 у справі № 908/1391/23 (908/3456/23). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118416763> (дата звернення 25.11.2024).
9. Ухвала Господарського суду Київської області від 17.04.2023 у справі № 911/5186/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110252386> (дата звернення 25.11.2024).
10. Ухвала Господарського суду міста Києва від 02.11.2023 у справі № 910/10742/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114750045> (дата звернення 25.11.2024).
11. Ухвала Господарського суду міста Києва від 14.10.2024 у справі № 910/6424/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122270412> (дата звернення 25.11.2024).
12. Ухвала Господарського суду міста Києва від 24.10.2024 у справі № 910/4392/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122541958> (дата звернення 25.11.2024).

Шабаровський Б. В.

Господарський суд як суб'єкт збирання доказів

У статті досліджується роль господарського суду як суб'єкта збирання доказів у межах господарського процесуального законодавства України. Актуальність теми зумовлена необхідністю узгодження принципів змагальності сторін і диспозитивності з повноваженнями суду щодо збору доказів. Автор аналізує відповідні норми Господарського процесуального кодексу України (ГПК) та судову практику, наголошуючи на тому, що загальне правило зобов'язує сторони подавати докази, на які вони посилаються як на обґрунтування своїх вимог чи заперечень. Водночас у визначених випадках, передбачених ГПК, суд має право або навіть обов'язок втручатися у процес збирання доказів.

Особливу увагу приділено положенням, які дозволяють суду витребувати докази з власної ініціативи, якщо є сумніви щодо добросовісності сторін, а також призначати експертизи для з'ясування важливих обставин. Наведено приклади з судової практики, що демонструють застосування цих повноважень. Окремо розглянуто питання використання судових доручень, огляду вебсторінок та інших засобів забезпечення доказів.

Автор робить висновок, що суд, зберігаючи неупередженість, водночас відіграє активну роль у забезпеченні належного рівня доказування, особливо у складних і спірних справах. Цей підхід дає змогу забезпечити баланс між принципами диспозитивності та змагальності, сприяючи справедливому розгляду господарських спорів.

Ключові слова: господарський суд, збирання доказів, змагальність сторін, диспозитивність, витребування доказів, експертиза, судово практика, доказування, повноваження суду, ГПК України.

Shabarovskiy B. V.

Commercial court as a subject of evidence collection

The article examines the role of the commercial court as a subject of evidence collection within the framework of Ukraine's commercial procedural legislation. The relevance of this topic arises from the need to balance the principles of adversarial proceedings and party disposition with the court's authority to gather evidence. The author analyzes the relevant provisions of the Commercial Procedural Code of Ukraine (CPC) and judicial practice, emphasizing the general rule that parties are obliged

to provide evidence to substantiate their claims or objections. At the same time, in specific cases stipulated by the CPC, the court has the right or even the obligation to intervene in evidence collection.

Special attention is given to provisions that allow the court to demand evidence on its initiative when there are doubts about the parties' good faith, as well as appoint expert examinations to clarify essential circumstances. Practical examples demonstrate the application of these powers. Additionally, the article explores the use of judicial orders, the examination of web pages, and other measures to ensure evidence integrity.

The author concludes that while maintaining impartiality, the court plays an active role in ensuring an adequate level of evidence, particularly in complex and contentious cases. This approach ensures a balance between the principles of party disposition and adversarial proceedings, contributing to the fair resolution of commercial disputes.

Key words: commercial court, evidence collection, adversarial proceedings, party disposition, evidence demand, expertise, judicial practice, proof, court powers, CPC of Ukraine.

УДК 347.965.42

DOI <https://doi.org/10.32782/2223-9995.2024.26.10>

Шминдрук О. Ф.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського

Національного університету «Острозька академія»

ORCID: 0000-0002-7135-2594

Балагур Ю. С.,

студентка

Навчально-наукового інституту права імені І. Малиновського

Національного університету «Острозька академія»

ЗАБЕПЕЗЧЕННЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Постановка проблеми. У контексті сучасного правового середовища електронні технології не лише трансформують, але й революціонізують багато аспектів нашого життя, судову діяльність також. Упровадження електронних систем оброблення інформації в цивільному судочинстві є необхідним кроком у розвитку правосуддя та забезпеченні доступу до справедливого судочинства для всіх громадян. Особливо актуальним застосування інформаційних технологій у судовому процесі стало в період пандемії та повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну. Перебування за кордоном, на тимчасово окупованих територіях, у районах активних воєнних дій, служба у складі Збройних сил України не дає можливості громадянам взяти участь у судових засіданнях і ефективно захистити власні права й інтереси.

Однак разом із перевагами електронізації судочинства приходять і виклики, серед яких особливе місце належить питанню доступу до суду через електронні системи.

Відмови судів у прийнятті процесуальних документів, участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції через технічні проблеми ставлять під загрозу здійснення правосуддя та порушують право на доступ громадян до нього.

У цьому контексті важливим є аналіз чинного законодавства та судової практики диджиталізації цивільного судочинства, а також порівняння їх із міжнародними стандартами, зокрема із практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Електронні докази в цивільному судочинстві досліджували такі науковці, як І. В. Солончук, В. О. Балінська, С. О. Кравцов. Загалом науковці аналізували ознаки електронних доказів і особливості їх відмежування від інших засобів доказування. Проте в науковій доктрині ще не до кінця розглянуто окремі сфери, яких торкнулася диджиталізація процесу, проблематику застосування електронних доказів, їх допустимість у цивільному процесі.

Метою статті є проведення аналізу практичних проблем, що постають у процесі впровадження електронних технологій у цивільному судочинстві, з метою забезпечення доступу громадян до правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Одним із ключових аспектів здійснення правосуддя є доступ до суду для всіх громадян. Відмова суду у прийнятті позовних заяв через технічні проблеми порушує це право. Це особливо важливо в умовах, коли суспільство все більше переходить до електронного середовища, але існуючі судові системи не завжди можуть ефективно взаємодіяти із цими технологіями.

У світлі цього Верховний Суд розглядає два різні підходи до звернення до суду з електронними процесуальними документами. Перший підхід допускає подання таких документів на офіційну електронну адресу суду. Водночас другий вимагає використання спеціальної підсистеми «Електронний суд». Важливою особливістю є те, що чинне цивільне процесуальне законодавство не передбачає можливості надсилання підписаних електронних документів на офіційну електронну пошту судів, що створює проблеми для учасників судового процесу.

Розуміння та вирішення цих проблем важливо для забезпечення ефективного функціонування судової системи в умовах цифрової епохи.

Верховний Суд (далі – ВС) наголошує на деяких важливих моментах, звертаючись до практики ЄСПЛ, яка має значний вплив на судову практику багатьох країн, зокрема й ту, що стосується використання електронних технологій у судовому процесі.

У справі “Tence v. Slovenia” [1] заявник звернувся до Європейського суду з прав людини після того, як його скарга до національного суду була відхилена через технічні проблеми з електронною системою подання документів. Він намагався подати свою скаргу вчасно, але через проблеми з електронною платформою його заява не була прийнята до розгляду. У такому разі ЄСПЛ визнав, що заявник зробив усе можливе, щоб надати свою скаргу на розгляд, і тому вирішив на його користь, визнавши порушення права на доступ до суду.

У справі “Xavier Lucas v. France” [2] заявник звернувся до суду через паперову форму замість електронної через технічні проблеми із програмним забезпеченням для заповнення формуляра. Суд відхилив його скаргу, посилаючись на те, що вона була подана не відповідно до встановлених процедур. ЄСПЛ розглянув цю справу і визнав, що відмова суду прийняти скаргу в паперовій формі через технічні проблеми є надмірним формалізмом, який порушує принцип справедливого судового процесу.

Ще однією прецедентною справою стала справа “Lawyer Partners A. S. v. Slovakia”, де було виявлено суттєве порушення права на доступ до суду через відмову судів приймати позовні заяви в електронній формі через відсутність відповідного обладнання. Варто зазначити, що згідно із засадами справедливості та рівності перед законом усі громадяни мають рівний доступ до суду, незалежно від їхнього статусу або можливостей. Однак у даному разі суди Словаччини були не здатні забезпечити прийняття позовних заяв в електронній формі через відсутність технічних засобів. У вказаній справі Європейський суд з прав людини підкреслив, що відмова у прийнятті позовів із цієї причини є порушенням права на справедливий судовий процес, яке визначено у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод. Недоступність електронних засобів подання заяв в електронній формі унеможлиблює для громадян вирішення їхніх справ шляхом формального доступу до правосуддя [3].

Отже, можна зробити висновок, що технічні проблеми не можуть впливати на реалізацію прав громадян на доступ до суду та справедливий судовий процес, а суди мають забезпечити гнучкі процедури, які мають ураховувати різні технічні обмеження та забезпечувати доступ до правосуддя для всіх громадян.

З урахуванням постійного розвитку технологій і цифровізації суспільства судова система активно переходить до використання електронних інструментів для поліпшення доступності й ефективності судочинства. Однією з таких ініціатив стала створена 5 жовтня 2021 р. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (далі – ЄСІТС), що містить такі:

- «Електронний кабінет»;
- «Електронний суд»;
- підсистема відеоконференцзв'язку.

З метою подальшої модернізації й удосконалення судової системи, а також для забезпечення більшої доступності й ефективності у взаємодії між судами й учасниками судового процесу Україна впроваджує систему електронних кабінетів у судовій сфері. З 19 жовтня 2023 р. стартував процес обов'язкової реєстрації цих електронних кабінетів в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі для адвокатів, нотаріусів, виконавців, арбітражних керівних та інших учасників судового процесу. До цього часу електронні кабінети були доступні для реєстрації в добровільному порядку.

Цей крок має глибокі законодавчі коріння, закріплені в Законі України № 3200–ІХ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов'язкової реєстрації та використання електронних кабінетів у Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі» [4]. Цей Закон спрямований на уніфікацію та стандартизацію процедур використання електронних кабінетів, спрощення судових процедур і забезпечення доступності правосуддя для всіх громадян.

Проте варто відзначити, що в окремих випадках реєстрація електронного кабінету може бути недоступною через релігійні переконання особи. Згідно із Цивільним процесуальним кодексом України в таких ситуаціях наслідки звернення до суду можуть бути розглянуті за умови подання особою обґрунтованої письмової заяви про неможливість реєстрації електронного кабінету, що вимагається законом. Це забезпечує дотримання права на доступ до суду для всіх громадян, незалежно від їхніх релігійних переконань чи інших обставин.

Переваги підсистеми «Електронний суд» у сфері судочинства виявляються досить різноманітними, а їхня важливість стає особливо очевидною в контексті цифрової трансформації судів та покращення їхньої роботи.

Серед основних можливостей підсистеми можна виокремити:

1. Цілодобовий доступ та фіксацію часу подання заяв і клопотань. Однією із ключових переваг є можливість подавати заяви та клопотання в будь-який час, незалежно від робочого графіка судових органів. Окрім того, система фіксує точний час подання документів, що сприяє забезпеченню прозорості й об'єктивності в судовому процесі.

2. Звернення через підсистему «Електронний суд» не відрізняється від безпосереднього звернення до суду через канцелярію або традиційними засобами поштового зв'язку. Це забезпечує консистентність і єдність у способах взаємодії із судовими органами.

3. Формування електронного ордеру та довіреності. Підсистема надає можливість формувати електронний ордер чи довіреність, що значно спрощує та прискорює процес подання необхідних документів.

4. Ознайомлення з матеріалами справи в електронному вигляді. Учасники судового процесу можуть зручно й ефективно ознайомлюватися з матеріалами справи, представленими в електронному вигляді, через підсистему «Електронний суд». Це забезпечує зручність і доступність інформації, що є важливим аспектом справедливого судочинства.

Наведені переваги підсистеми «Електронний суд» визначають новий рівень ефективності та зручності в судовому процесі. Обов'язкова реєстрація учасників судового процесу в електронному кабінеті сприятиме подальшому розвитку цифровізації судочинства, забезпечуватиме ефективну комунікацію та зменшення витрат часу та коштів для всіх учасників процесу.

Звичайно, у роботі підсистеми спостерігається низка відхилень і технічних проблем, що негативно впливає на реалізацію громадянами своїх прав.

До таких проблем можна віднести збої в системі, обмеженість подання електронних доказів, зокрема відеозаписів, проблеми з формування електронних ордерів і довіреностей тощо.

Наступним питанням, яке важливо розглянути в контексті доступу до правосуддя, є роль диджиталізації в повідомленні учасників судового процесу.

Відповідно до положень Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, одним із належних способів повідомлення учасників про час та місце судового розгляду та його результати є надсилання до електронного кабінету [5].

Таким шляхом іде судова практика. Зокрема, у постанові ВС від 18 квітня 2022 р. у справі № 750/3275/21 (провадження № 61–21072св21) Верховний Суд сформулював правовий висновок, відповідно до якого наявна в матеріалах справи довідка про доставку документа в електронному вигляді до «Електронного кабінету» є допустимим доказом, що підтверджує вручення судового рішення [6].

Водночас важливо розуміти, що повідомлення учасників справи про час та місце судового розгляду та судові рішення, зроблене лише в електронній формі, вважається належним, якщо цей спосіб передбачено законом, послідовним, доступним для багатьох людей і зрозумілим, тобто дозволяє особі дізнатися про рішення, яке може вплинути на її права. Однак, з урахуванням принципу пропорційності, потрібно брати до уваги конкретні обставини справи, як-от відсутність доступу до комп'ютера чи інтернету, комп'ютерна неграмотність та інші чинники, що могли перешкодити отриманню доступу до потрібного рішення.

19 серпня 2022 р. набрав чинності Закон «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо додаткових способів інформування про судові справи та проведення зборів суддів в умовах воєнного чи надзвичайного стану» від 27 липня 2022 р. № 2461–ІХ [7]. Важливим положенням є те, що судові рішення, судові засідання й інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, окрім випадків, установлених законом. Ніхто не може бути позбавлений права отримати усну або письмову інформацію про результати розгляду своєї судової справи. Кожна особа має право на вільний доступ до судового рішення відповідно до встановленого законом порядку. Інформація про суд, що розглядає справу, сторони спору, предмет позову, місце, дату та час судового засідання може бути надана через Єдиний державний вебпортал електронних послуг, включаючи мобільний застосунок порталу «Дія».

Програмні засоби Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та мобільний застосунок порталу «Дія» можуть також забезпечувати додаткове інформування сторін спору, які авторизувалися через цей портал або мобільний застосунок, шляхом надання в електронній формі судового рішення у справі та виконавчого документа.

Водночас важливо розуміти, що повідомлення учасників справи через вказаний застосунок є лише додатковим інформативним способом та не є офіційним повідомленням у розумінні положень ЦПК.

Ще одним важливим моментом є повідомлення учасника справи через оголошення на офіційному вебсайті судової влади України.

Тлумачення ч. 11 ст. 128 ЦПК України свідчить про те, що відповідач, третя особа, свідок у випадку, коли зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, викликаються до суду через оголошення на офіційному вебсайті судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за десять днів, а в разі розгляду справи про видачу обмежувального припису – не пізніше 24 годин до дати відповідного судового засідання. З опублікуванням оголошення про виклик особа вважається повідомленою про дату, час і місце розгляду справи.

Отже, вказане повідомлення не може бути застосоване, якщо учасник судового процесу має офіційне місце проживання чи перебування. Така позиція підтверджена в постанові ВС від 3 лютого 2021 р. у справі № 309/1214/16-ц (провадження № 61–14277св20) [8].

Цікавим нововведенням стала поява в розділі «Послуги» мобільного застосунку «Дія» нового розділу «Судові справи». Цей розділ не тільки надає можливість переглянути або завантажити архів з рішенням, підписаний КЕП судді, а й додати призначену дату судового засідання у свій календар.

Наступним важливим питанням стало повідомлення учасників справи шляхом надсилання судової повістки на електронну адресу. Електронна адреса – адреса електронної пошти, що складається з ідентифікатора, позначки @ та доменного імені. Ідентифікатором для юридичних осіб є ідентифікаційний код юридичної особи, для фізичних осіб і фізичних осіб – підприємців – ідентифікаційний номер платника податків – фізичної особи (у разі відсутності ідентифікаційного номера – серія та номер паспорта громадянина). Доменним іменем є ім'я в домені "mail.gov.ua". За таких обставин суду варто надіслати судові рішення в паперовій формі рекомендованим листом або електронним листом на офіційну електронну адресу, зареєстровану в Системі. Якщо докази вручення оскаржуваного рішення в матеріалах справи відсутні, то доставка судового рішення електронним листом на особисту електронну пошту не є врученням такого рішення (постанова ВС від 10 лютого 2022 р. у справі № 359/5063/21 (провадження № 61–21505св21)) [9].

Ще одним важливим кроком у забезпеченні доступу до правосуддя є участь особи в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

Подання заяви про участь у судовому засіданні у формі відеоконференції має велике значення для учасників справи та їхніх представників. Вони повинні належним чином оцінити можливі ризики та наслідки, які можуть виникнути в разі неможливості брати участь у засіданні в такому форматі.

Відповідно до ч. 2 ст. 212 ЦПК України, учасник справи подає заяву про участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду не пізніше ніж за п'ять днів до судового засідання. Копія заяви в той самий строк надсилається іншим учасникам справи.

Відповідно до постанови ВС від 9 червня 2021 р. у справі № 521/14321/19 (провадження № 61–11753св20), якщо особа не пізніше п'яти днів до судового засідання подала заяву про участь у режимі відеоконференції поза межами приміщення суду у формі окремого процесуального документа і надіслала її копію іншим учасникам справи, або включила таке клопотання до змісту іншої заяви, що подається до суду, то нерозгляд або безпідставна відмова в задоволенні такої заяви становитимуть порушення вимог рівноправності сторін у судовому процесі [10].

Висновки. Диджиталізація цивільного судочинства відкриває нові можливості для забезпечення справедливого судового процесу, проте водночас створює виклики, особливо в контексті доступу до суду через електронні системи. Дослідження показує, що технічні проблеми та формалізм, пов'язані з упровадженням електронних систем, можуть негативно впливати на реалізацію права громадян на доступ до суду. Судова практика Європейського суду з прав людини підтверджує необхідність гнучкості у процедурах і забезпечення доступності судових послуг для всіх громадян. Для ефективного функціонування судової системи в умовах цифрової епохи необхідні подальші законодавчі зміни та технічні вдосконалення, які враховують як сучасні технологічні можливості, так і права громадян.

Список використаних джерел:

1. Справа “Tence v. Slovenia?”: заява № 37242/14 // 14.10.2014. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus/{%22itemid%22:\[%22001-147944%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus/{%22itemid%22:[%22001-147944%22]}).
2. Справа “Xavier Lucas v. France”: заява № 15567/20 // 09.06.2022. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-217931>.
3. Справа “Lawyer Partners A. S. v. Slovakia”: заява № 54252/07 // 16.06.2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=002-1459>.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обов’язкової реєстрації та використання електронних кабінетів у Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі: Закон України від 29.06.2023 р. № 1618–15. *Законодавство України*: база даних / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3200-20#Text>.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618–IV. *Верховна Рада України*: офіційний вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
6. Постанова ВС від 18.04.2022 р. у справі № 750/3275/21 (провадження № 61–21072св21). URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=105325048&red=10000353002f88d0e79f1fb8a6cf6a98d42f8a&d=5>.
7. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо додаткових способів інформування про судові справи та проведення зборів суддів в умовах воєнного чи надзвичайного стану: Закон України від 27.07.2022 р. № 2461–IX. *Законодавство України*: база даних / Верховна Рада України. URL: <https://precedent.ua/2461-20>.
8. Постанова Верховного Суду від 03.02.2021 р. у справі № 309/1214/16-ц (провадження № 61–14277св20). *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94696585>.
9. Постанова Верховного Суду від 10.02.2022 р. у справі № 359/5063/21. *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103132523>.
10. Постанова Верховного Суду від 09.06.2021 р. у справі № 521/14321/19 (провадження № 61–11753св20). *Єдиний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97656903>.

Шминдрук О. Ф., Балагур Ю. С.

Забезпечення права на доступ до правосуддя в умовах диджиталізації цивільного судочинства

Стаття присвячена аналізу практичних проблем, що виникають у процесі впровадження електронних технологій у цивільному судочинстві, з метою забезпечення доступу громадян до правосуддя. Встановлено, що впровадження електронних систем оброблення інформації в цивільному судочинстві є необхідним кроком у розвитку правосуддя та забезпеченні доступу до справедливого судочинства для всіх громадян, особливо в умовах криз, як-от пандемія та воєнний стан. У статті розглянуто нововведення, пов’язані з упровадженням Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) та «Електронного суду», визначено додаткові можливості системи для учасників судового процесу, а також їхній вплив на доступ до правосуддя та справедливості судового процесу. Особлива увага приділяється аналізу судової практики, зокрема вітчизняної та практики Європейського суду з прав людини. Зроблено висновок, що цифровізація цивільного судочинства є доданою вартістю до традиційної системи доступу до правосуддя, а технічні проблеми не можуть впливати на реалізацію прав громадян на доступ до суду та справедливий судовий процес. Суди повинні забезпечити гнучкі процедури, які мають ураховувати різні технічні обмеження та забезпечувати доступ до правосуддя для всіх громадян. Досліджено практичні аспекти використання цифрових технологій у повідомленні учасників справи про судовий процес і його результати та застосування відеоконференції. На основі судової практики проаналізовано помилки, яких припускаються суди під час застосування електронних засобів повідомлення учасників. Зроблено висновок, що диджиталізація цивільного судочинства відкриває нові можливості для забезпечення справедливого судового процесу, проте водночас створює виклики, які потребують своєчасного та системного вирішення.

Ключові слова: диджиталізація, цивільний процес, електронні докази, Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС), «Електронний суд», доступ до правосуддя.

Shmyndruk O. F., Balahur Yu. S.

Ensuring the right to access to justice in the context of digitalization of civil proceedings

The article analyzes the practical problems arising in the process of introducing electronic technologies in civil proceedings with a view to ensuring citizens' access to justice. It is established that the introduction of electronic information processing systems in civil proceedings is a necessary step in the development of justice and ensuring access to fair justice for all citizens, especially in times of crises, such as a pandemic and martial law. The article examines the innovations related to the implementation of the Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS) and the Electronic Court, identifies additional features of the system for litigants, as well as their impact on access to justice and fairness of the judicial process. Particular attention is paid to the analysis of case law, including domestic case law and the case law of the European Court of Human Rights. It is concluded that digitalization of civil proceedings is an added value to the traditional system of access to justice, and technical problems cannot affect the exercise of citizens' rights to access to court and fair trial. At the same time, courts should provide flexible procedures that should take into account various technical limitations and ensure access to justice for all citizens. The article examines the practical aspects of the use of digital technologies in notifying the parties to a case about the trial and its results and the use of videoconferencing. Based on the case law, the author analyzes the mistakes made by courts when using electronic means of notification of participants. The author concludes that digitalization of civil proceedings opens up new opportunities for ensuring a fair trial, but at the same time creates certain challenges which require timely and systematic resolution.

Key words: digitalization, civil process, electronic evidence, Unified Judicial Information and Telecommunication System (UJITS), “Electronic Court”, access to justice.

Електронне наукове видання

ЧАСОПИС НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

СЕРІЯ «ПРАВО»

№ 2(26) 2024

Коректор *Я. І. Вишнякова*
Комп'ютерне верстання *Ю. В. Ковальчук*

Видавництво – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК No 7623 від 22.06.2022 р.